

**Eindrapportage
Evaluatie-onderzoek
scholings- en
vormingsprojecten
voor meisjes in de
jeugdhulpverlening**

**Amsterdam, december 1992
Van Dijk, Van Soomeren en Partners
A.E. van Burik
met medewerking van
N.C. Hilhorst**

Inhoud

	pagina
1 Inleiding	1
2 Verantwoording van het onderzoek	4
2.1 Inleiding	4
2.2 Procesevaluatie	4
2.3 De effectevaluatie	5
2.3.1 Onderzoeksvragen	5
2.3.2 Nadere invulling doelstellingen	5
2.3.3 Effectmeting bij de deelnemers	6
3 Het scholings- en vormingsproject binnen De Brink	9
3.1 Beschrijving van het project	9
3.1.1 Het project geplaatst binnen de instelling	9
3.1.2 Aanbod en gerealiseerde activiteiten	10
3.1.3 Kenmerken deelnemersgroep en waardering van de deelnemers	13
3.1.4 Financiën	14
3.1.5 Toekomst	14
3.2 Belangrijke leerervaringen	15
3.3 Realisering van de algemene projectdoelstellingen	16
3.3.1 Scholings- en vormingsactiviteiten moeten uitgaan van de maatschappelijke positie en de sekse-specifieke socialisatie van meisjes	16
3.3.2 Het verbeteren van de kwaliteit van de hulpverlening aan meisjes binnen de instelling	17
3.3.3 Effecten op de deelnemers: bevordering zelfredzaamheid en deelname arbeid/vervolgopleiding	18
4 Het scholings- en vormingsproject binnen de Leo Stichting	19
4.1 Beschrijving van het project	19
4.1.1 Het project geplaatst binnen de instelling	19
4.1.2 Aanbod en gerealiseerde activiteiten	21
4.1.3 Kenmerken deelnemersgroep en waardering door de deelnemers	24
4.1.4 Financiën	25
4.1.5 Toekomst	26
4.2 Belangrijke (leer)ervaringen meisjesproject	27
4.3 Realisering van de algemene projectdoelstellingen	28
4.3.1 Scholings- en vormingsprojecten moeten uitgaan van de maatschappelijke positie en sekse-specifieke socialisaties van meisjes	28
4.3.2 Het verbeteren van de kwaliteit van de hulpverlening aan meisjes binnen de instelling	29
4.3.3 Effecten op de deelnemers: bevordering zelfredzaamheid en deelname arbeid/vervolgopleiding	30

Inhoud (vervolg)

	pagina
5 Het scholings- en vormingsproject binnen BJ-Utrecht	32
5.1 Beschrijving van het project	32
5.1.1 Het project geplaatst binnen de instelling	32
5.1.2 Ontwikkeling aanbod en gerealiseerde activiteiten	33
5.1.3 Kenmerken van deelnemers	34
5.1.4 Financiën	35
5.1.5 Toekomst	36
5.2 Belangrijke (leer)ervaringen	36
5.3 Realisering van de algemene projectdoelstellingen	38
5.3.1 Scholings- en vormingsprojecten moeten uitgaan van de maatschappelijke positie en sekse-specifieke socialisaties van meisjes	38
5.3.2 Het verbeteren van de kwaliteit van de hulpverlening aan meisjes binnen de instelling	38
5.3.3 Effecten op de deelnemers: bevordering zelfredzaamheid en deelname arbeid/vervolgopleiding	39
6 Het project beroepsoriëntatie winkelpraktijk binnen het PPI	40
6.1 Beschrijving van het project	40
6.1.1 Het project geplaatst binnen de instelling	40
6.1.2 Ontwikkeling aanbod en gerealiseerde activiteiten	42
6.1.3 Kenmerken deelnemersgroep en waardering van de deelnemers	43
6.1.4 Financiën	45
6.1.5 Toekomst	45
6.2 Belangrijke (leer)ervaringen	46
6.3 Realisering algemene projectdoelstellingen	47
6.3.1 Scholings- en vormingsprojecten moeten uitgaan van de maatschappelijke positie en de sekse-specifieke socialisatie van meisjes	47
6.3.2 Het verbeteren van de kwaliteit van de hulpverlening aan meisjes in het algemeen	48
6.3.3 Effecten op de deelnemers: bevordering zelfredzaamheid en deelname arbeid/vervolgopleiding	49
7 Samenvatting en vergelijking	51
7.1 De projecten binnen residentiële voorzieningen	51
7.2 De projecten binnen instellingen voor daghulpverlening	55
8 De activiteiten van STAT	57
8.1 Omschrijving rol en activiteiten	57
8.2 Conclusies en aanbevelingen	59
9 Conclusies en aanbevelingen	60
9.1 Belangrijkste conclusies ten aanzien van voorbereiding, uitvoering en gerealiseerde doelstellingen	60
9.2 Aanbevelingen	62

1 Inleiding

In 1988 verscheen de door de regering gepubliceerde beleidsnota 'Maatschappelijke positie van meisjes en jonge vrouwen'. Het regeringsbeleid dat in deze nota wordt beschreven is erop gericht meisjes en jonge vrouwen voor te bereiden op een zelfstandig bestaan zowel in sociaal cultureel als in sociaal economisch opzicht. Dit laatste komt tot uiting in de zogenaamde 1990-maatregel¹.

In het kader van de sociaal culturele en economische zelfstandigheid, wordt in de nota de wenselijkheid aangegeven om een gericht vormings- en scholingsprogramma te ontwikkelen ten behoeve van meisjes in de jeugdhulpverlening. Dit heeft geresulteerd in het zogenaamde scholings- en vormingsproject voor meisjes in de jeugdhulpverlening. Dit project is gesubsidieerd door het Ministerie van WVC en had een looptijd van 3 jaar. De formele startdatum was augustus 1989, maar de feitelijke start van uitvoering lag tussen oktober 1989 en september 1990. Het project heeft doorgelopen tot augustus 1992. De onderzoekers hebben in oktober 1990 opdracht gekregen het onderzoek uit te voeren.

De **doelstelling** van het scholings- en vormingsproject is tweeledig:

- 1 Het ontwikkelen van op de praktijk gerichte programma's van hulpverlening aan meisjes in de vorm van vormings- en scholingsactiviteiten die uitgaan van de maatschappelijke positie en sekse-specifieke socialisatie van meisjes.
De te ontwikkelen programma's dienen gericht te zijn op de maatschappelijke en economische zelfstandigheid en zelfredzaamheid van meisjes binnen de jeugdhulpverlening.
- 2 Het overdraagbaar maken van de onder 1 genoemde programma's zodat zij via praktische deskundigheidsbevordering toegepast kunnen worden door personen en instellingen binnen de jeugdhulpverlening.

Het verbeteren van de kwaliteit van de hulpverlening aan meisjes binnen de betreffende instellingen in het algemeen vormt de centrale achterliggende doelstelling van elk project.

De **doelgroep** wordt gevormd door meisjes tussen 15 en 18 jaar uit de residentiële hulpverlening en de daghulp. Het betreft meisjes met een meervoudige problematiek die over het algemeen afkomstig zijn uit een milieu waar traditionele sekserolopvattingen overheersen.

De selectie van instellingen

De Stichting voor Training, Advies en Toerusting in de jeugdhulpverlening (STAT) is door WVC benaderd met de vraag om de coördinatie van, en de deskundigheidsbevordering binnen, het project voor haar rekening te nemen. STAT heeft de deelnemende instellingen geselecteerd op basis van een viertal door WVC geformuleerde criteria.

- Er moeten zowel residentiële als semi-residentiële (daghulp) instellingen deelnemen.
- De deelnemende instellingen dienen gespreid over het land gelegen te zijn.

¹ Deze maatregel houdt in dat iedereen die in of na 1990 18 jaar wordt, geacht wordt in het eigen levensonderhoud te voorzien, tenzij men de zorg heeft voor kinderen tot 12 jaar.

een grote bereidheid ervaren om ons te informeren over de achtergrond en het feitelijke verloop van de projecten.

Wij willen dan ook medewerkers, meisjes en leden van de begeleidingscommissie bedanken voor hun medewerking aan het onderzoek.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt eerst een verantwoording van het onderzoek weergegeven. Daarna volgen vier hoofdstukken, waarin telkens één project onder de loep genomen wordt. Elk hoofdstuk heeft dezelfde opbouw: eerst wordt een beknopte beschrijving⁵ van alle projecten gegeven; vervolgens worden de belangrijkste (leer)-ervaringen per project weergegeven en wordt geëvalueerd of de drie algemene projectdoelstellingen gerealiseerd zijn.

De ervaringen van de vier projecten worden naast elkaar gezet in hoofdstuk 7 (Samenvatting vier projecten). De activiteiten van STAT worden in hoofdstuk 8 beschreven. In paragraaf 9.1 worden conclusies getrokken ten aanzien van de realisering van de doelstellingen. Een en ander resulteert tenslotte in aandachtspunten voor toekomstig te starten projecten (paragraaf 9.2).

5 De tussenrapportage bevat een gedetailleerde beschrijving van de vier projecten.

2 Verantwoording van het onderzoek

2.1 Inleiding

Het evaluatie-onderzoek bestaat uit twee onderdelen:

- 1 Een procesevaluatie met de vraagstelling: het beschrijven en analyseren van factoren die belemmerend c.q. bevorderend werken bij de uitvoering van de projecten.
- 2 Een effectevaluatie met de vraagstelling: nagaan in hoeverre de algemene projectdoelstellingen zijn gerealiseerd.

2.2 Procesevaluatie

De procesevaluatie diende om de ervaringen die opgedaan zijn binnen de projecten overdraagbaar te maken ten behoeve van toekomstig te starten projecten.

Het materiaal ten behoeve van de procesevaluatie bestaat uit schriftelijk materiaal dat door de instellingen zelf werd aangeleverd (een uitgebreide beschrijving per project aan de hand van een door de onderzoekers opgesteld stramien). Verder zijn twee interviewrondes gehouden:

- In juni 1991 zijn interviews gehouden⁶ met twee projectuitvoerders per instelling en met een of twee beleidsfunctionarissen per project.
- In juni-augustus 1992 zijn veelal dezelfde mensen opnieuw geïnterviewd.

In de eerste interviewronde was het doel met name het achterhalen van aanvangs- en procesgegevens. In de tweede ronde ging het met name om de procesvoortgang en de effecten.

De betrokkenen is onder andere gevraagd om een beschrijving te geven van de uitgevoerde activiteiten, de beschikbare en benodigde financiële middelen, de organisatie van het project, de belangrijkste resultaten van het project en bevorderende en belemmerende factoren voor het projectverloop.

Tijdens beide interviewrondes is ook een interview gehouden met de betrokken medewerkster van STAT. De activiteiten van STAT zijn ook in het onderzoek betrokken, hoewel het onderzoek zich in principe richt op het evalueren van de vier projecten.

Tenslotte geven ook de vragenlijsten die per meisje zijn ingevuld (in het kader van de effectevaluatie) relevante informatie voor de procesevaluatie. Daarbij gaat het om gegevens als:

- de waardering door de deelnemers van de activiteiten;
- de aantallen deelnemers per activiteit (absentie, voortijdige uitval e.d.);
- (formele) kenmerken van de deelnemers (leeftijd, etniciteit, vooropleiding e.d.).

⁶ In het kader van de tussenevaluatie.

2.3 De effectevaluatie

2.3.1 Onderzoeksvragen

Door middel van de effectevaluatie wordt nagegaan in hoeverre de algemene projectdoelstellingen zijn gerealiseerd. In feite gaat het dan om drie centrale vragen:

- 1 In hoeverre is invulling gegeven aan de voorwaarde dat de scholings- en vormingsactiviteiten moeten uitgaan van de maatschappelijke positie en de sekse-specifieke socialisatie van meisjes ((inhoudelijke) doelstelling op **projectniveau**)?
- 2 In hoeverre hebben de projecten geleid tot een verbetering van de kwaliteit van de hulp aan meisjes binnen de instelling (doelstelling op **instellingsniveau**)?
 - Is er sprake van een verandering in denken over meisjes in de organisatie?
 - Is er sprake van een uitstralingseffect op hulpverleningsactiviteiten?
- 3 In hoeverre hebben de projecten geleid tot een toename van de economische zelfstandigheid en zelfredzaamheid van de deelnemers (doelstelling voor **de meisjes**)?

Bij het zoeken naar methoden/instrumenten om de beoogde doelstellingen te toetsen stuiten we op een tweetal essentiële knelpunten.

- 1 De vage omschrijving van de algemene projectdoelstelling.
- 2 Het ontbreken van een instrument om de beoogde effecten bij de meisjes te meten.

We zullen beide knelpunten nader uitwerken.

2.3.2 Nadere invulling doelstellingen

Binnen de projectdoelstellingen wordt een aantal begrippen (zoals scholing, vorming, hulpverlening, zelfredzaamheid en sekse-specifieke socialisatie) gebruikt die om nadere definiëring c.q. operationalisering vragen. Een opgave van deze nadere omschrijvingen is te vinden in bijlage 1.

Het ontbrak ons, onderzoekers, aan een duidelijk kader om te kunnen toetsen in hoeverre voldaan is aan de voorwaarde dat de projectactiviteiten moeten uitgaan van de sekse-specifieke socialisatie van meisjes. Deze doelstelling verwijst naar een bepaalde methodische benadering die in het kader van de projecten gebruikt diende te worden⁷.

Ten behoeve van de eindevaluatie hebben de onderzoekers gezocht naar een gemeenschappelijk kader. Hiervoor is gebruik gemaakt van de bij aanvang van het project door STAT (in het kader van de deskundigheidsbevordering) georganiseerde training met als thema 'socialisatie en economische zelfstandigheid van meisjes'. Aan deze training is door 20 medewerkers van de vier instellingen deelgenomen. De training beoogt door middel van kennis en inzicht in sekse-specifieke socialisatie te bevorderen dat de geringe motivatie en ambivalentie van meisjes ten aanzien van scholing en beroep professioneel gehanteerd wordt. Deze training kan beschouwd worden als gemeenschappelijk methodisch uitgangspunt voor de vier projecten.

⁷ De methodiek van de meisjes hulpverlening. Dit is een methodiek waarbij rekening gehouden wordt met sekse-gebonden problematiek, met de maatschappelijke positie en de sekse-specifieke socialisatie van meisjes.

Op basis van deze training hebben de onderzoekers in samenspraak met de betrokken medewerkster van STAT een kader gemaakt voor toetsing van de gerealiseerde methodische aanpak. Dit kader bestaat uit aandachtspunten die deels in de voorwaardenscheppende sfeer liggen (vrouwelijke begeleiding en een deelnemersgroep bestaande uit alleen meisjes) en deels verwijzen naar min of meer concreet handelen (versterken van autonomie van meisjes en het benadrukken van prestaties door meisjes). De lijst met aandachtspunten is opgenomen in bijlage 2.

Deze lijst met aandachtspunten wordt gebruikt als handvat binnen de effectevaluatie (bij de toetsing van de eerst genoemde (inhoudelijke) doelstelling op projectniveau). De lijst is niet gebruikt als hard beoordelingscriterium. Men dient zich te realiseren dat dit kader pas achteraf is ontwikkeld.

De lijst met aandachtspunten is tijdens de tweede interviewronde voorgelegd aan de geïnterviewden. De effectevaluatie op projectniveau is dan ook vooral gebaseerd op de interviews die met projectuitvoerders en beleidsfunctionarissen zijn gehouden. Dit geldt ook voor de beantwoording van de vraag naar de verbetering van de kwaliteit van de hulpverlening binnen de instelling (effectevaluatie op instellingsniveau). De effectevaluatie bij de deelnemers is gebaseerd op de vragenlijsten die door meisjes en/of medewerkers zijn gevuld.

2.3.3 Effectmeting bij de deelnemers

Bij de effectmeting onder de meisjes gaat het om twee vragen:

- Is er sprake van een toename van de economische zelfstandigheid bij meisjes?
- Is er sprake van een grotere zelfredzaamheid bij de meisjes?

De eerste vraag is als volgt geoperationaliseerd:

- Hoeveel meisjes hebben na deelname aan het project werk gevonden of zijn een vervolgopleiding gestart?

Deze vraag wordt beantwoord via de vragenlijsten die per meisje zijn ingevuld (we komen hier later in deze paragraaf op terug).

Het lag in de bedoeling om bestaand (c.q. gevalideerd) testmateriaal te gebruiken en door middel van een pré- en postmeting de vraag naar zelfredzaamheid te beantwoorden. Gezocht is naar testmateriaal dat aansluit bij de specifieke problemen van meisjes in de jeugdhulpverlening. Onze uitgebreide zoektocht heeft echter geen resultaat opgeleverd. Er is geen materiaal gevonden waarvan verwacht kan worden dat het resultaten van de projecten kan meten. Gezocht is naar vragenlijsten die ingaan op concreet gedrag. Het is namelijk niet reëel om te verwachten dat de (kort durende) projecten effect hebben op meer achterliggende intra-psychische aspecten.

Na overleg met de begeleidingscommissie is vervolgens gekozen voor de opzet om een aantal (retrospectieve) vragen te formuleren omtrent de ontwikkeling van sociaal economische redzaamheid van meisjes. Zelfredzaamheid is aldus door middel van 6 items geoperationaliseerd.

- Voor je mening uit durven komen.
- Zelf beslissingen kunnen nemen.
- Initiatief nemen.
- Voor jezelf kunnen zorgen.
- Zelfvertrouwen hebben.
- Betaald werk hebben.

Deze vragen dienen door een meisje zelf en door een begeleider te worden ingevuld en maken onderdeel uit van een set van vragenlijsten die bestaat uit:

- een intro-vragenlijst die wordt ingevuld voor elk meisje dat start met deelname aan het project;
- een exit-vragenlijst die wordt ingevuld wanneer een meisje het project verlaat⁸;
- een follow-up vragenlijst die telefonisch wordt afgenomen een half jaar nadat een meisje het project heeft verlaten.

De vragenlijsten worden gedeeltelijk door de begeleiders en gedeeltelijk door een meisje zelf ingevuld. De inhoud van de vragenlijsten heeft betrekking op:

- persoonlijke gegevens van het meisje;
- de individuele doelstelling (die door de begeleiders is geformuleerd) vóór deelname aan het project en de realisering van deze doelstelling;
- tijdstip en reden van beëindiging;
- het oordeel van het meisje over de gevolgde programma onderdelen;
- het oordeel van begeleiders en meisje over beoogde effecten (toename zelfredzaamheid);
- de stand van zaken wat betreft vervolgonderwijs en werk na beëindiging van deelname en een half jaar later.

Aantallen respondenten

De mogelijkheden van de effectmeting bij de meisjes zijn sterk beperkt door het feit dat het onderzoek niet tegelijk met het experiment werd gestart maar pas ruim een jaar nadat de projecten officieel begonnen waren.

Concreet betekent dit dat alleen voor de meisjes die na 1 april 1991 gestart zijn met deelname, de vragenlijsten zijn ingevuld.

De effectmeting onder meisjes beslaat aldus een periode van nog geen anderhalfjaar: 1 april 1991 - 1 juli 1992.

Wat de late start van het onderzoek betekent voor de vier afzonderlijke projecten is in onderstaand schema weergegeven.

Schema 1: Deelname meisjes aan project en onderzoek

	Startdatum project	Looptijd vóór start onderzoek	Instroom meisjes		Totaal aantal deelnemers
			vóór 1-4-91*	na 1-4-91	
BJ-Utrecht	oktober '89	18 mnd.	27	19	46
Leo Stichting	januari '90	15 mnd.	32	15	47
PPI	mei '90	11 mnd.	9	26	35
De Brink**	september '90	7 mnd.	18	16	34

* = Startdatum onderzoek

** = Externe leerlingen van de VSO-school verbonden aan De Brink die onderdelen van het project volgden zijn niet meegeteld (in totaal gaat het om circa 30 leerlingen, meisjes en jongens)

Schema 1 laat zien dat de periode dat de projecten al liepen terwijl het onderzoek nog moest starten, varieert van 18 maanden (BJ-Utrecht) tot 7 maanden (De Brink). Het aantal meisjes dat instroomde binnen de projecten voordat het onderzoek van start ging is aanzienlijk. In totaal gaat het om 86 meisjes, terwijl 76 meisjes gestart zijn toen het onderzoek wel van kracht was. Dit betekent dat ruim de

8 Of aan het einde van de onderzoeksperiode (juni 1992).

helft van alle deelnemers buiten het onderzoek is gebleven. Er zijn van deze groep soms wel formele gegevens bekend. Deze worden in de rapportage gepresenteerd.

In onderstaande tabel zijn gegevens over deelname aan het onderzoek weergegeven.

Tabel 1: Aantal respondenten per vragenlijst*

	Intro vragenlijst	Exit vragenlijst	Follow-up vragenlijst
BJ-Utrecht	14 (19)	8** (16)	0 (?)
Leo Stichting	15 (15)	15 (15)	0 (0)
PPI	26 (26)	26 (26)	0 (5)
De Brink	16 (16)	16 (16)	0 (0)

*= Het werkelijke aantal deelnemers dat instroomde/uitstroomde is tussen () weergegeven.

**= Waarvan zeven keer de vragen die aan het meisje zelf gesteld dienden te worden niet beantwoord zijn.

Bij de Leo Stichting en De Brink hebben alle deelnemende meisjes de introductie en de exit vragenlijst ingevuld. Bij BJ-Utrecht is sprake van een aanzienlijke non-respons, met name ten aanzien van de exit-vragenlijst. De reden hiervoor is dat - mede door de wisselingen van de docenten van het DTP-project - men in een aantal gevallen vergeten is de vragenlijst in te laten vullen of dat het meisje plotseling niet meer deelneemt aan het project.

Er zijn slechts 5 meisjes geweest (binnen het PPI) die in aanmerking kwamen voor het follow-up interview. Dit interview is echter nooit gehouden.

Dit betekent dat we geen gegevens hebben over de stand van zaken wat betreft werk en opleiding een half jaar nadat een meisje het project verliet.

3 Het scholings- en vormingsproject binnen De Brink

3.1 Beschrijving van het project

3.1.1 Het project geplaatst binnen de instelling

De Brink is een orthopedagogisch behandelingsstehuis voor meisjes gelegen in Stevensbeek (Noord-Brabant). Er kunnen 22 meisjes geplaatst worden in de leeftijd van 13 tot 18 jaar. De meisjes komen veelal uit gebroken gezinnen; vaak is er sprake van ernstig verstoorde relaties tussen ouders en kind, resulterend in affectieve en/of pedagogische verwaarlozing.

De meisjes blijven gemiddeld 10 tot 11 maanden in het internaat.

De werkwijze van De Brink kan als volgt gekenschetst worden⁹:

- De leefgroep vormt een centraal middel bij de hulpverlening aan de meisjes. Via de leefgroep wordt gewerkt aan een herstel van vertrouwen in relaties.
- Er wordt getracht de 'gezonde kant' in het meisje te stimuleren door daar in het bijzonder een beroep op te doen.
- Door een positieve houding van de werkers ten opzichte van een meisje wordt beoogd dat het geloof in eigen kunnen en mogelijkheden van een meisje wordt ontwikkeld.

Op het terrein van De Brink staat een school voor Voortgezet Speciaal Onderwijs (VSO). De meisjes die op De Brink worden opgenomen moeten bereid zijn om het schoolprogramma te volgen.

Aanleiding en doelstelling scholings- en vormingsproject

De Brink heeft als meisjesinternaat uiteraard uitgebreide ervaring met hulpverlening aan meisjes. Dit gebeurde echter sterk vanuit een psycho-sociale invalshoek. De directie van De Brink was zeer gemotiveerd om een meer naar buiten gerichte benadering te ontwikkelen, door meer systematisch aandacht te besteden aan het beroepsperspectief van de meisjes.

De **doelstelling** van het project is door de instelling als volgt omschreven.

"Het ontwikkelen van een vormings- en scholingsprogramma gericht op de economische zelfstandigheid van meisjes binnen de jeugdhulpverlening, teneinde de kansen op de arbeidsmarkt van deze meisjes te vergroten"¹⁰.

Het project bestaat uit twee min of meer los van elkaar staande onderdelen:

- een projectgedeelte op school (scholing en vorming)
- een projectdeel binnen het internaat (vorming voor meisjes en groepsleiding).

⁹ Op basis van de brochure van de Brink.

¹⁰ We merken op dat in deze doelstelling de beoogde methodische invalshoek (uitgaan van de maatschappelijke positie en de seksuele specifieke socialisatie van meisjes) ontbreekt.

Organisatie en inbedding binnen de instelling

Er werd ten behoeve van het project expliciet gekozen voor het aantrekken van een (vrouwelijke) externe projectcoördinator (voor 4 uur per week).

Binnen het internaat wordt de projectuitvoering verzorgd door de projectcoördinator en de orthopedagoge. Er bestaat een duidelijke link tussen project en directie. De uitvoerend orthopedagoge heeft via het stafoverleg eens per twee weken overleg met de directie. Bovendien heeft de projectcoördinator eens per 2 of 3 maanden een overleg met de directeur.

Vanuit de school zijn 6 functionarissen betrokken bij de uitvoering van het project. Het project staat regelmatig op de agenda van de schoolteamvergadering. Het totale aanbod is geïntegreerd binnen de VSO-school.

De uitwisseling tussen school en internaat loopt via de coördinator. De projectcoördinator heeft maandelijks overleg met de coördinator van het scholingsgedeelte en de coördinator van het vormingsgedeelte.

3.1.2 Aanbod en gerealiseerde activiteiten

Met het **vormingsaanbod voor meisjes binnen het internaat** wordt beoogd meisjes voor te bereiden op economische zelfstandigheid en maatschappelijke weerbaarheid. Men hoopt dit te bereiken door het versterken van het zelfvertrouwen, het vergroten van sociale vaardigheden en het ontwikkelen van een reëel beeld van de eigen mogelijkheden in de maatschappij.

Het uitgangspunt bij de ontwikkeling van activiteiten is geweest dat activiteiten moeten aansluiten bij de interesses van de meisjes. De activiteiten worden namelijk gehouden in de vrije tijd van de meisjes.

In het najaar van 1990 is gestart met het instellen van een werkgroep en het uitvoeren van een kleine enquête onder de meisjes. De werkgroep bestaat uit de projectcoördinator, de orthopedagoge en een vertegenwoordiging van de meisjes uit iedere leefgroep. Deze werkgroep is mede bepalend geweest voor de invulling van het project.

Bij de opzet van deze werkgroep is methodisch te werk gegaan:

- Voor de vertegenwoordiging van de leefgroepen zijn meisjes benaderd die een bepalende invloed hebben binnen hun leefgroep.
- Door de meisjes erbij te betrekken werd het draagvlak van het project verbreed.
- De werkgroepvergaderingen hebben het karakter van gestructureerde leerervaring voor de meisjes met een taakverdeling en afspraken¹¹.
- De meisjes die in de werkgroep zitten ervaren zelf hoe moeilijk het is om andere meisjes vervolgens te enthousiasmeren.

Vanuit de werkgroep die 7 keer bijeen is geweest, is een aantal activiteiten ontwikkeld en uitgevoerd.

- Het uitbrengen van een informatiekraantje met als doel het informeren van de meisjes over zaken rondom economische zelfstandigheid en het project. De meisjes leveren aan dit kraantje een eigen bijdrage (6 keer uitgebracht).
- Een activiteit T-shirt verven met als doel meisjes te motiveren voor het project door het aanbieden van een leuke activiteit die concreet en direct resultaat oplevert (één avond: 16 deelnemers).

11 De vergaderingen zijn veelal gehouden in de vorm van een werklunch.

- Een cursus zelfverdediging met als doel het vergroten van mentale en fysieke weerbaarheid, hetgeen leidt tot meer zelfvertrouwen bij de meisjes (door een externe begeleidster, gestart met 16 deelnemers, geëindigd met 7).
- Een cursus arbeidsoriëntatie en sollicitatietraining met als doel het vergroten van de kansen op de arbeidsmarkt. Deze cursus is drie keer gehouden (respectievelijk 11, 9 en 5 deelnemers¹²).
- Binnen elke leefgroep is een 'leuke' activiteit georganiseerd waarvoor iedere groep een bepaald bedrag ter beschikking kreeg. Voorwaarde was dat de meisjes binnen een leefgroep met elkaar tot overeenstemming moesten komen over de invulling van de activiteit. Doelstelling voor de meisjes van de werkgroep was:
 - . ervaring opdoen met organiseren;
 - . ervaren hoe moeilijk het is om iedereen enthousiast te krijgen.

De cursus arbeidsoriëntatie vormde het zwaartepunt van het projectgedeelte voor meisjes in het internaat. De cursus bestaat uit 9 bijeenkomsten van anderhalf uur. De programma-uitvoerders (de projectcoördinator en de orthopedagoge) hebben de inhoud van het programma zelf ontwikkeld tot een produkt dat ook door andere instellingen is te gebruiken¹³.

Onderdelen van de cursus zijn:

- wat komt er bij kijken als je een beroep wilt uitoefenen (via videofilms, interviews, bezoek arbeidsbureau, beroepengids);
- in het kader 'hoe presenteer je jezelf': behandeling schoonheidsspecialiste en kapper;
- sollicitatiebrieven en gesprekken oefenen;
- hoe ga je om met afwijzingen.

De cursus wordt feestelijk afgesloten met de uitreiking van een getuigschrift.

Het programma voor de groepsleiding heeft een driedig doel:

- vergroten van inzicht in eigen sekse-stereotiepe gedrag/roldoorbrekende attitude;
- bewust worden/blijven van de invloed van eigen zelfbeeld/zelfstandigheid op de meisjes (identificatiefiguur);
- vaardigheden/handvatten aanreiken om meisjes te ondersteunen op weg naar hun zelfstandigheid.

Het programma bestond uit 6 bijeenkomsten per team, met als thema's¹⁴:

- zicht krijgen op de eigen geëmancipeerde houding (onder meer via het invullen van vragenlijsten);
- een sterkte/zwakte-analyse: het benoemen van bevorderende en belemmerende factoren (in jezelf, de organisatie en de omgeving) bij het begeleiden van de meisjes naar economische zelfstandigheid;
- van denken naar doen en van actie naar implementatie.

Het scholingsaanbod op de VSO-school heeft als doelstelling de leerlingen een betere kans te geven op werk. Het aanbod bestaat uit het opleidingspakket kantoor-assistente van het IVIO (Instelling voor Vorming, Informatie en Onderwijs). Er is voor dit pakket gekozen om een drietal redenen:

- de belangstelling voor een administratieve opleiding is vrij groot bij de leerlingen, dit blijkt uit het toelatingsonderzoek/beroepentest;
- bekendheid met computers is in toenemende mate belangrijk in veel beroepen;

12 Resp. 8, 8 en 4 meisjes hebben de cursus volledig afgemaakt.

13 //toevoegen hoe en waar te verkrijgen//.

14 Hiervoor is steeds een uur van het wekelijks teamoverleg gebruikt.

- de leerlingen kunnen 2 maal per jaar en per onderdeel examen doen. Dit is gunstig in verband met het grote verloop van de meisjes (wegens het verlaten van het internaat);
- het pakket wijkt af van de traditioneel vrouwelijke opleidingen (kappersopleiding, verzorgende opleidingen).

Het scholingsaanbod biedt plaats aan maximaal 8 leerlingen¹⁵.

In totaal hebben 10 meisjes van het internaat de kantooropleiding gevolgd¹⁶ gedurende de afgelopen twee schooljaren. Momenteel is er nog één interne leerlinge die de opleiding volgt. Twee interne leerlingen behaalden één van de vijf deexamens.

De verblijfsduur (op het internaat) van de leerlingen die deelnamen varieert van 1 tot 13 maanden. De gemiddelde verblijfsduur was 8,5 maand. Gezien de beperkte verblijfsduur is het bijna onmogelijk om het totale pakket af te ronden.

De geïnterviewde docenten wijten de tanende belangstelling aan de moeilijkheidsgraad van de opleiding. Er is binnen de VSO-school toch met name instroom binnen de verzorgende sector. De leerstof is hier makkelijker. De invloed van de groep waarin een meisje verblijft speelt hierbij ook een rol, aldus de docenten.

Het vormingsaanbod op school bestaat uit een lessenspakket dat de leerlingen voorbereidt op werk (solliciteren, gedrag, houding, schrijven en telefoneren).

Het is een gestructureerd programma¹⁷ waarbij invulopdrachten individueel worden gemaakt en vervolgens klassikaal besproken (gedurende 1 uur per week).

De grote wisseling van leerlingen en het verplichtend karakter (het project staat elke week vast op de agenda) hebben geleid tot een tussentijdse bijstelling.

- De meest succesvolle onderdelen zijn ondergebracht in 3 blokken van elk 4 lesuren, waarbij een leerkracht zelf kan bepalen wanneer hij welk blok aanbiedt.
- Het aanbod is uitgebreid met praktische onderdelen: een sollicitatietraining, bezoek aan een beroepskeuze bureau (inclusief beroepentest) bezoek aan diverse branches (winkels, bank) waarbij men enig idee krijgt hoe het is om in bijvoorbeeld een winkel te werken.

Het programma is door het merendeel van de circa 50 interne en externe leerlingen gevolgd.

Overige activiteiten die in het kader van het project plaatsvonden zijn:

- het maken van een brochure voor ouders over de 1990 maatregel: wat dit betekent voor meisjes en hoe dit ingevuld wordt binnen het project;
- de aanschaf van de jeugdkrant 'Primeur' binnen elke leefgroep;
- de aanschaf van een computer per leefgroep (met een cursus tekstverwerken, een programma over seksuele voorlichting, een eetmeter en dergelijke).

15 Er kunnen ook externe leerlingen deelnemen.

16 Het aantal meisjes dat alleen een onderdeel volgden en eventueel afsloten lag veel hoger.

17 Bestaande uit 4 werkboeken die speciaal voor het Z.M.D.K. onderwijs ontworpen zijn door het I.S.B. te Helmond.

3.1.3 Kenmerken deelnemersgroep en waardering van de deelnemers

In totaal hebben 34 meisjes van De Brink een of meerdere programma-onderdelen gevolgd. Hiervan zijn er 16 gestart na 1 april 1991 (de startdatum van het onderzoek).

De leeftijd van de groep van 34 meisjes ligt tussen 13 en 18 jaar. Bijna alle meisjes (n=31) zijn van autochtone afkomst.

Formele kenmerken van de onderzoeksgroep

- 10 van de 16 meisjes zijn 15 jaar of jonger.
- 5 van de 16 meisjes zijn vanuit hun thuissituatie (bij een of beide ouders) in De Brink geplaatst.
- 3 van de 16 meisjes hebben een allochtone afkomst (Suriname/Marokko).
- 10 van de 16 meisjes hebben maximaal enkele jaren LBO-opleiding gevolgd voordat ze op De Brink kwamen. Een meisje heeft 3 jaar HAVO gevolgd.
- 1 meisje heeft kort durende werkervaring (3 maanden in de horeca).

Deelname aan programma-onderdelen

- 5 meisjes volg(d)en de opleiding kantoorassistente. Een van hen volgde het volledige programma, 1 meisje is nog met de opleiding bezig, de overige 3 hebben De Brink 'vroegtijdig' verlaten.
 - 15 meisjes hebben het vormingsprogramma op school gevolgd.
- De externe leerlingen van de VSO-school die de opleiding kantoorassistente en/of het vormingsprogramma volgden zijn niet meegeteld. In totaal zijn dat circa 50 meisjes en jongens.
- De deelname aan de internaatsonderdelen ziet er als volgt uit¹⁸:
 - . 2 meisjes volgden geen der onderdelen;
 - . 6 meisjes volgden alleen de cursus arbeidsoriëntatie en sollicitatietraining;
 - . 3 meisjes bezochten de banenmarkt/beroepenbeurs;
 - . 4 meisjes volgden beide programma-onderdelen¹⁹.

Waardering programma

- 2 meisjes hebben een oordeel gegeven over de opleiding 'kantoorassistente'; zij vonden het leuk, niet zo moeilijk en leerzaam.
- 5 van de 15 meisjes hebben het vormingsprogramma op school gevolgd. Hun waardering loopt sterk uiteen (de helft vond het leerzaam en leuk, de overigen niet).
- Alle meisjes die deelnamen hebben een oordeel gegeven over het internaatprogramma:
 - . 7 van de 13 vonden het programma leuk;
 - . slechts 1 meisje vond het programma moeilijk;
 - . 9 van de 13 vonden het leerzaam.

Conclusie

De onderzoeksresultaten hebben betrekking op kleine aantallen meisjes en slechts op een gedeelte van het internaatprogramma. Bij de opleiding 'kantoorassistente' valt de (reeds genoemd) hoge uitval op. De waardering van het vormingsprogramma op school en internaat loopt nogal uiteen, met dien verstande dat het programma binnen het internaat meestal wel als leerzaam is ervaren.

18 Van een meisje is de deelname onbekend.

19 De overige programma-onderdelen voor meisjes waren al gestart voor 1 april 1992.

3.1.4 Financiën

De financiële invulling van het project ziet er globaal als volgt uit.

Totaal beschikbaar voor 3 jaar (subsidie WVC) f 74.000,-

Bestedingen

Personeelskosten met name projectcoördinator

(juli '90 - oktober '92 - 4 uur per week) ± f 25.000,-

VSO-school (vooral aanschaf materiaal) ± f 25.000,-

Internaat: aanschaf elektronica (pc's, overheadprojector, video en dergelijke) ± f 20.000,-

Kosten diverse projectonderdelen ± f 15.000,-

Totaal ± f 75.000,-

Een belangrijke kanttekening is dat de werktijd van de orthopedagoge, de administratieve ondersteuning en de groepsleiding in bovenstaande berekening niet is meegerekend. Dit impliceerde vaak (onbetaald) overwerk.

Het projectbudget is voor meer dan de helft besteed aan structurele investeringen (pc's, video en dergelijke). De terugkomende kosten van de diverse projectonderdelen zijn beperkt (f 5.000,-). Na vertrek van de projectcoördinator is voortzetting van de activiteiten vanuit financieel oogpunt dus mogelijk met dien verstande dat:

- de activiteiten volledig onderdeel moeten uitmaken van de reguliere werktijd van de medewerkers;
- de financiën ontbreken voor extra activiteiten zoals het inschakelen van externe 'sprekers' (bijvoorbeeld een bedrijfsleider of manager op school uitnodigen).

3.1.5 Toekomst

Er is binnen de instelling een werkgroepje gevormd dat met voorstellen komt over de continuering van de uitgangspunten van het project. Men denkt dan aan de ontwikkeling van een programma van besprekingen/activiteiten.

Verder wordt een sociale vaardigheidstraining voor de meisjes opgezet en uitgevoerd²⁰.

De cursus arbeidsoriëntatie wordt verbreed binnen de instelling door inschakeling van de psycholoog en de maatschappelijk werker bij de begeleiding. Bovendien wordt deze cursus wellicht aangeboden aan meisjes als onderdeel van hun ontwikkelingstraject²¹. Er zijn nogal wat meisjes die heel weinig idee hebben van wat ze willen worden.

Op school zal het vormingsprogramma worden gehandhaafd. Het pakket kantoor-assistente zal meer gedifferentieerd worden aangeboden²².

20 Op basis van de Goldstein methode.

21 Dit past in een bredere ontwikkeling binnen de Brink om per meisje middelen en te verwachten resultaat expliciet vast te leggen. Hierdoor kan het ontwikkelingstraject beter worden getoetst.

22 Dit wordt mogelijk omdat de opleiding naar een nabijgelegen groter gebouw gaat verhuizen.

3.2 Belangrijke leerervaringen

- Het aanstellen van een projectcoördinator van buiten heeft bijzonder goed gewerkt. Deze heeft als nieuwkomer een frisse, niet beladen kijk op de gang van zaken binnen de instelling.
- De uitvoering van activiteiten is bijna altijd verzorgd door de combinatie van interne en externe begeleiding²³. Een **interne** begeleider weet wat er speelt in de groep en heeft gezag in de groep. Een **externe** begeleider daarentegen kan er voor zorgen dat het doel van de bijeenkomst gerealiseerd wordt en niet verdwijnt onder de problemen van alledag die er altijd zijn.
- De projectcoördinator had slechts 4 uur per week beschikbaar voor het project. Dit betekende onvoldoende continuïteit, veel overuren en het stellen van prioriteiten.
- Gezien het beperkt aantal uren van de projectcoördinator is het van groot belang geweest dat De Brink een kleine instelling is. Het zou anders voor een (externe) projectcoördinator veel te veel tijd vragen om mensen te leren kennen en een eigen plek te vinden.
- Een externe projectcoördinator moet in staat zijn om als nieuwkomer een project min of meer vanuit 'het niets' van de grond te krijgen. De projectcoördinator van De Brink werd geconfronteerd met een startsituatie waarin:
 - . het zeer onduidelijk was wat er moest gebeuren;
 - . de groepsleiding vaak weinig vertrouwen had in de mogelijkheden van meisjes en in de eigen mogelijkheden om daar wat aan te veranderen;
- Het enthousiasme van de meisjes voor de cursus arbeidsoriëntatie was, gezien de serieuze aard van het onderwerp, verrassend groot. De ervaring heeft geleerd:
 - . dat het van belang is om duidelijke normen te stellen naar de meisjes ten aanzien van gedrag en gespreksonderwerpen in de cursus: dit creëert duidelijkheid en veiligheid;
 - . dat flexibiliteit een vereiste is: per bijeenkomst dient ad hoc beslist te worden wat de groep aan kan²⁴;
 - . dat het moeilijk is om een goede middenweg te vinden tussen bemoedigen en kritiek aandragen: de meisjes voelen zich heel snel aangevallen, maar er moeten kritische punten geformuleerd kunnen worden, anders is de situatie niet reëel meer.
- Een apart programma voor werkers binnen de instelling is van essentieel belang gebleken. Het project heeft daardoor het vereiste brede draagvlak gekregen.
- Een 'eyeopener' binnen het programma voor de groepsleiding was hun interne gerichtheid. Aandacht en energie van de groepsleiding ging vooral uit naar de leefgroep. Er was weinig aandacht voor wat op school aan de orde was.
- Vooral het opleidingsgedeelte wordt gehandicapt door de beperkte verblijfsduur van de meisjes. Het volgen van een opleiding is geen doorslaggevende reden om op De Brink te blijven.
- De individuele opzet van de kantooropleiding - die tegemoet komt aan de continue instroom van meisjes, maar ook voortkomt uit het feit dat het om een kleine school gaat - heeft ook een nadelige kant. Een individuele leerroute stelt hogere eisen aan de motivatie omdat men niet door een groep gestimuleerd kan worden.

23 Bij de cursus zelfverdediging is het ontbreken van een interne begeleider naast de begeleider van buiten een manco geweest.

24 In de beschikbare cursus zijn per activiteit verschillende werkvormen aangegeven (van licht naar zwaarder).

- De werkdruk van het docententeam maakt het moeilijk om extra tijd te besteden aan het project. Toch heeft het project binnen de school voldoende draagvlak gekregen omdat het gaat om een leuk programma waarmee je leerlingen wat te bieden hebt. Voordeel van het project voor de school is dat je je als school onderscheidt van andere opleidingen die vaak alleen traditionele opleidingspakketten hebben.
- De geïsoleerde ligging van De Brink bemoeilijkt het vinden van stageplaatsen voor meisjes die de kantooropleiding volgen. Ook het bezoek aan bedrijven en dergelijke is lastig te organiseren wegens de geïsoleerde ligging. Deze naar buiten gerichte activiteiten zijn echter zeer gewaardeerd door de leerlingen.

3.3 Realisering van de algemene projectdoelstellingen

3.3.1 Scholings- en vormingsactiviteiten moeten uitgaan van de maatschappelijke positie en de sekse-specifieke socialisatie van meisjes

Binnen De Brink heeft men het aangrijpingspunt voor het project gelegd bij de **cultuur** van de organisatie.

Het onderscheiden van meisjes als specifieke groep ten opzichte van jongens wordt door de geïnterviewde medewerkers van De Brink als ongenueanceerd ervaren. Onderzoeksbevindingen dat meisjes gekenmerkt worden door emotioneel afhankelijk en verzorgend gedrag, gericht op sociale relaties (Willemsen TJJ 1990, nr. 10) en dat jongens zich bij opname in de jeugdhulpverlening vooral onderscheiden door sterk storend en anti-sociaal gedrag, terwijl bij meisjes meer sprake is van internaliserend emotioneel probleemgedrag (Scholte, Van der Ploeg TJJ 1991) vindt men binnen De Brink niet bevestigd.

Meisjes die binnen De Brink worden opgenomen vertonen vaak sterk storend, uitdagend gedrag (hetgeen zich kan uiten in vechtpartijen en dergelijke).

Kortom, de sekse-specifieke socialisatie van meisjes is geen uitgangspunt geweest voor het project. Men heeft de nadruk gelegd op de cultuur van de organisatie. Daarbij blijft de vraag onbeantwoord in welke mate de cultuur van de organisatie bepaald is door het feit dat De Brink een intramurale voorziening voor meisjes is. Met andere woorden is eenzelfde cultuur in grote lijnen ook terug te vinden in een internaat voor jongens?

De inhoud van 'de opleiding kantoorassistente' en van de arbeidsoriëntatiecursus sluit wel aan bij de (kwetsbare) maatschappelijke positie van meisjes. Er kan dus wel gesteld worden dat het project uitgaat van de maatschappelijke positie van meisjes.

Toetsing van het project aan de lijst van 'emancipatorische aandachtspunten' (bijlage 2) maakt duidelijk dat:

- er binnen de VSO-school niet gekozen wordt voor een sekse-specifieke groepssamenstelling en dat dit binnen het internaat niet aan de orde is;
- dat alleen vrouwelijke begeleiders binnen het project niet als essentieel wordt ervaren ('de aanwezigheid van mannelijke begeleiding in een zorgfunctie is ook belangrijk');
- dat het versterken van de autonomie van meisjes en van het gevoel van eigenwaarde als belangrijk worden gezien evenals het leveren van prestaties; een knelpunt dat zich hierbij voordoet is dat het voor meisjes heel moeilijk is om reële feedback te accepteren.

3.3.2 Het verbeteren van de kwaliteit van de hulpverlening aan meisjes binnen de instelling

Op basis van de interviewgegevens kunnen we concluderen dat deze doelstelling in belangrijke mate gerealiseerd. Binnen De Brink spreekt men van een verbreding van het aanbod vanuit de instelling. Er is een cultuurverandering in gang gezet met twee belangrijke kenmerken.

- 1 Een attitudeverandering bij de groepsleiding waarbij niet alleen aandacht is voor psychosociale hulpverlening maar ook voor de toekomst van een meisje. "Twee jaar geleden was de norm nog 'wat kunnen die meiden nou ...', nu wordt gekeken naar het potentieel."
- 2 De ontwikkeling van een externe gerichtheid van internaat en school. Dit komt met name tot uiting in de veranderde relatie tussen internaat en school.

Een en ander vindt zijn weerslag in een groot aantal concrete veranderingen/maatregelen.

- Er is meer aandacht gekomen voor de continuering van de schoolopleiding als meisjes tijdens het schooljaar de school verlaten. Deze meisjes komen vaak terecht op het KMBO (en daarmee in grotere groepen dan binnen het VSO). Voor een betere begeleiding van dit proces (bezoek nieuwe school, onderlinge info uitwisseling en het vasthouden van de relatie met het meisje de eerste tijd) is binnen de school een leerlingbegeleider vrijgesteld²⁵.
- Er zijn afspraken gemaakt over nauwer samenwerking tussen internaat en school zoals:
 - . bij uithuisplaatsing van meisjes krijgt school voorzover mogelijk een adviseerende rol;
 - . er komt een vaste introductie van nieuwe groepsleiding (ook stagiaires) op school en vice versa;
 - . de school zal aandacht besteden aan het actief werven van stageplaatsen (middels lokale pers bijvoorbeeld).
- Ouders worden meer bij de school betrokken. Voorheen was het internaat intermediair voor de school. Ouders waren vooral geïnteresseerd in de behandeling/het gedrag van hun kind. De relatie tussen ouders en school is versterkt doordat ongeveer eens per drie maanden een gesprek plaatsvindt tussen school en ouders²⁶.
- Binnen het internaat is een code veranderd: huiswerk mag weer!
- Er is een examenritueel ontwikkeld binnen de leefgroep zoals dat ook binnen 'goede' gezinssituatie gebruikelijk is. Dit ritueel bestaat uit: extra aandacht en vrijstelling van huishoudelijke verplichtingen bij de voorbereiding van een examen, aanwezigheid van de groepsleiding met bloemen tijdens de examenuitslag en dergelijke.
- Er is sprake van wederzijdse beïnvloeding van meisjes en groepsleiding. Als er meerdere meisjes uit één groep de cursus arbeidsoriëntatie volgen dan werkt dat ook stimulerend op de groepsleiding.
- De cursus arbeidsoriëntatie is toegevoegd aan het aanbod vanuit de instelling.
- Men heeft de indruk dat de verbreding van het aanbod binnen de instelling leidt tot een verbreding van belangstelling bij meisjes en daarmee tot een vermindering van de onderlinge interne gerichtheid (ruzie, intriges, geklit en dergelijke).

25 Ook voor externe leerlingen die tussentijds weggaan.

26 Voorheen ware er standaard slechts twee bezoeken van ouders aan school (en eventueel vaker op verzoek van de ouders).

- De praktische invulling van het toekomstgericht denken wordt weerspiegeld in de intake vragenlijst bij opname in het internaat²⁷ bij het evaluatiegesprek en bij de telefonische contacten tussen groepsleiding en school.
- Concrete veranderingen binnen het internaat zijn verder het afschaffen van de regel dat een meisje gedurende de eerste twee maanden (vanwege een observatieperiode) geen lid mocht worden van een externe club, de aanschaf van de jeugdkrant en het bezoeken van open dagen op scholen en dergelijke.

3.3.3 Effecten op de deelnemers: bevordering zelfredzaamheid en deelname arbeid/vervolgopleiding

De bevordering van zelfredzaamheid is in 5 items geoperationaliseerd. In tabel 2 is het oordeel van begeleiders en meisjes zelf weergegeven.

Tabel 2: Verbetering zelfredzaamheid

	Verbeterd volgens begeleiding bij	Verbeterd volgens meisjes zelf bij
Beter voor je mening uitkomen	4 v.d. 14 meisjes	6 v.d. 14 meisjes
Zelf beslissingen nemen	4 v.d. 14 meisjes	8 v.d. 14 meisjes
Vaker initiatief nemen	2 v.d. 14 meisjes	5 v.d. 14 meisjes
Meer zelfvertrouwen	8 v.d. 14 meisjes	5 v.d. 14 meisjes
Beter voor jezelf zorgen	5 v.d. 14 meisjes	4 v.d. 14 meisjes

Bij de meeste items is sprake van een positieve verandering bij een minderheid van de meisjes, uitgezonderd het item 'zelf beslissingen nemen' (volgens de meisjes) en 'zelfvertrouwen' volgens de begeleiders. Bij de overige meisjes is de zelfredzaamheid gelijk gebleven.

Het daadwerkelijke vinden van werk of volgen van een vervolgopleiding was geen doelstelling van De Brink. Wel was het de bedoeling om meisjes voor te bereiden op economische zelfstandigheid. De begeleiders zijn aarzelend over de vraag of deze doelstelling is gerealiseerd:

- bij 9 van de 14 meisjes is misschien sprake van een grotere kans op werk;
- bij 8 van de 14 meisjes is misschien sprake van grotere kans op welslagen van een vervolgopleiding.

²⁷ Men heeft hierbij de ervaring opgedaan dat verwijzers (maatschappelijk werkers) vaak weinig geïnteresseerd/gericht zijn op scholing/opleiding van hun pupillen.

4 Het scholings- en vormingsproject binnen de Leo Stichting

4.1 Beschrijving van het project

4.1.1 Het project geplaatst binnen de instelling

De Leo Stichting te Borculo is een orthopedagogisch, orthodidactisch Instituut voor jongeren (tussen 10 en 18 jaar). Het kenmerk van de instelling is het geïntegreerde hulpaanbod ofwel het streven naar een optimale afstemming van leefomgeving, opleiding en vrije tijd. In concreto betekent dit wonen, studeren en recreëren op één terrein²⁸. Een belangrijk criterium voor opname is dan ook dat men bereid c.q. in staat moet zijn om een opleiding op het terrein te volgen.

Er zijn vier zelfstandige scholen op het terrein van het internaat (waaronder een school voor speciaal onderwijs en een school voor voortgezet speciaal onderwijs: MAVO, LEO, AVO en opleiding middenstandsexamen). Alle scholen worden door interne en externe leerlingen bezocht. Veruit de meeste jongeren van het internaat bezoeken het (voortgezet) speciaal onderwijs.

De Leo Stichting kan met een capaciteit van 151 jongeren gerekend worden tot de grote residentiële instellingen. Bijna drie vierde van de jongeren is vrijwillig geplaatst op grond van meervoudige problematiek in de leefsituatie, opleiding en vrijetijdsbesteding.

De Leo Stichting is van oudsher een jongensinternaat. Tot 1985 woonden er uitsluitend jongens. Bij het besluit tot zogenaamde co-educatie (de gezamenlijke opvoeding van jongens en meisjes) heeft een aantal overwegingen een rol gespeeld:

- de behoefte om een meer natuurlijke leefsituatie te creëren;
- de aanwezigheid van ook voor meisjes geschikte opleidingsmogelijkheden;
- de behoefte van plaatsende instanties aan plaatsingsmogelijkheden voor meisjes.

In 1985 kwamen de eerste 3 meisjes. Aanvankelijk werd gestart met een specifieke meisjesgroep waarin ook jongens geplaatst konden worden. Momenteel is het zo dat de meisjes, minimaal met z'n tweeën, in alle groepen geplaatst kunnen worden. Het aantal meisjes is echter nog steeds laag: circa 15 meisjes tegenover ruim 130 jongens.

Aanleiding en doelstelling project

De behoefte om het aantal meisjes in de instelling uit te breiden is de aanleiding geweest om 'ja' te zeggen tegen deelname aan het scholings- en vormingsproject voor meisjes. De link met de algemene projectdoelstelling van de scholings- en vormingsprojecten is gelegen in het feit dat een uitbreiding van het aantal meisjes binnen de Leo Stichting betekent dat meer meisjes (binnen de jeugdhulpverlening) gebruik kunnen maken van het uitgebreide aanbod van opleidingsmogelijkheden dat de Leo Stichting te bieden heeft.

Binnen de instelling werd verondersteld dat het uitblijven van een sterke groei in het aantal meisjes de volgende oorzaken had:

- de bestaande mannencultuur²⁹;

28 Voorheen werd dit aangeduid met Vakinternaat.

29 Circa één derde van de gewerkte uren in een team van groepsleiding wordt door vrouwen bezet.

- het bekend staan als jongensinstituut;
- het ontbreken van huishoudelijke voorzieningen voor meisjes;
- het ontbreken van op meisjes gerichte vormings- en scholingsmogelijkheden.

Het scholings- en vormingsproject voor meisjes (binnen de Leo Stichting ook wel meisjesproject genoemd) kent daarom verschillende invalshoeken. Enerzijds dienden er activiteiten specifiek voor meisjes (eigen vrijetijdsbesteding, lessen op school) te worden opgezet, omdat de bestaande activiteiten sterk op jongens waren gericht. Men wilde bovendien binnen deze activiteiten meer doen dan alleen recreatief bezig zijn.

Anderzijds dienden ook de andere factoren die de instroom van meisjes binnen de instelling belemmerden, aangepakt te worden. Binnen het meisjesproject heeft men zich daarom ook bezig gehouden met de aanpassing van huishoudelijke voorzieningen en met het verbeteren van het leefklimaat en het werkklimaat voor respectievelijk de meisjes en de vrouwelijke werknemers. De Leo Stichting zou een instelling moeten worden waarin het voor meisjes prettig is om te wonen en voor vrouwen prettig is om te werken.

De **doelstelling** van het meisjesproject - zoals die binnen de instelling is geformuleerd - sluit aan bij de eerstgenoemde invalshoek en luidt als volgt: het bevorderen van mondigheid, zelfstandigheid en zelfredzaamheid van meisjes en het belichten van veranderde maatschappelijke opvattingen over man- vrouwrolverdeling. Eind 1989 is men gestart met de invulling van het project. Het project bestaat uit twee min of meer gescheiden delen: een internaatsgedeelte en een schoolgedeelte.

Het emancipatieproject

Omdat het om een veelomvattende project ging, binnen een instelling waarin vrouwen nog maar kort mee participeerden, was het van belang dat het project zou worden ondersteund door activiteiten gericht op de cultuur van de organisatie. Dit diende te gebeuren middels het project 'Emancipatie in de jeugdhulpverlening'³⁰.

Organisatie en inbedding binnen de instelling/de school

Binnen het internaat is een stuurgroep gevormd ten behoeve van de invulling en ondersteuning van de beide projecten. Deze stuurgroep bestond uit: hoofd pedagogische diensten, psychologe, maatschappelijk werkster, coördinator sport, culturele en pastorale dienst³¹ en een viertal groepsleidsters (waardoor elke unit vertegenwoordigd is). Op basis van de tussenevaluatie is de stuurgroep uitgebreid met een vertegenwoordiging van directie (in plaats van hoofd pedagogische diensten) en een vertegenwoordiger van de unithoofden.

In principe wordt maandelijks overlegd, indien nodig vindt ad hoc overleg plaats.

30 Dit project wordt eveneens uitgevoerd door STAT. In principe richt dit project zich op de gehele jeugdhulpverlening doch prioriteit is gelegd bij tehuizen met een overwegend mannelijke populatie.

Doelstellingen zijn onder andere:

- Het kwalitatief verbeteren van de jeugdhulpverlening door het bevorderen van een gelijke verdeling van mannen en vrouwen.
- De specifieke mogelijkheden van mannen en vrouwen beter leren gebruiken in de jeugdhulpverlening.

Tijdens de tussenevaluatie is overigens wel gebleken dat het bestaan van twee verwante projecten verwarrend heeft gewerkt. Het was binnen de instelling vaak niet duidelijk welke activiteit onder welk project viel.

31 De vrije-tijdsbesteding van jongeren binnen de Leo Stichting wordt voor een belangrijk deel begeleid door een zelfstandige sport-culturele en pastorale dienst.

De psychologe is voor vier uur per week vrijgesteld voor het project ten behoeve van coördinatie en uitvoering. In het laatste jaar is de uitvoering van de vrijetijdsbesteding neergelegd bij de sport, cultureel en pastorale dienst. Een stagiaire van de CIOs heeft toen de uitvoering van het programma verzorgd.

Binnen de school is een projectteam gevormd bestaande uit de creatief therapeute (programma-uitvoerster), de orthopedagoge en directeur. De creatief therapeute is voor 20 uur per week aangesteld voor de uitvoering van de schoolactiviteiten. Er vindt wekelijks overleg plaats tussen creatief therapeute en orthopedagoge.

Er vindt geen specifiek overleg plaats tussen school en internaat. Zaken betreffende het meisjesproject komen aan de orde tijdens bestaand overleg tussen internaat en school.

4.1.2 Aanbod en gerealiseerde activiteiten

1 Activiteiten uitgevoerd binnen het internaat

De activiteiten die binnen het internaat zijn uitgevoerd, zijn onderscheiden in:

- 1 activiteiten voor de meisjes;
- 2 activiteiten voor de medewerkers (in het kader van het meisjesproject en het emancipatieproject;
- 3 overige activiteiten.

Activiteiten voor de meisjes

Binnen het internaat is men aan het begin van het project gestart met een drietal vergaderingen voor meisjes waarin gesproken is over de positie van de meisjes binnen het internaat en hun wensen en ideeën ten aanzien van een nadere invulling van het project. Uit deze bijeenkomsten is een aantal huishoudelijke zaken naar voren gekomen die meisjes als gemis ervaren. Dit heeft geresulteerd in huishoudelijke aanpassingen (zoals een douchesproeier met flexibele slang en extra haakjes op de douchedeuren) en het reserveren van een eigen ruimte voor de meisjes (girls-room).

Verder is in het kader van het project een groot aantal activiteiten specifiek voor de meisjes uitgevoerd.

- Langer lopende activiteiten in het kader van de ontwikkeling van een eigen vrijetijdsbesteding door meisjes (turnen, aerobics, jazz-ballet, fitness en (eenmalig) karten).
- Speciale activiteiten gericht op versterking van het doorzettingsvermogen en het zelfvertrouwen en de ontwikkeling van sociale vaardigheden (ervaringsleertocht en paardrijden).
- De uitgave van een meisjeskrant (tweemaal verschenen).
- Thema-avonden aan de hand van een tweetal video's met als onderwerpen 'omgaan met jezelf' en 'nee kunnen zeggen'; de meisjes zijn ingedeeld in 3 groepen, voor elke groep zijn twee thema-avonden gehouden
- Overige activiteiten:
 - . het organiseren van een playbackavond voor de gehele instelling;
 - . voorlichting over opmaken en make-up resulterend in een fotoreportage waarin aandacht besteed kon worden aan zelfgevoel, zelfvertrouwen en zelfpresentatie;
 - . excursie naar het textielmuseum (voorlichting over vrije tijdsbesteding en beroepsmogelijkheden textiele werkvormen).

Deelname aan de activiteiten vond altijd plaats op vrijwillig basis. Veel (doorlopende) activiteiten kregen daarom te maken met een sterke wisseling in enthousiasme en opkomst. Paardrijden, fitness en karten waren zeer geslaagde activiteiten wat betreft opkomst, motivatie en verloop.

De meeste activiteiten vonden plaats in het laatste projectjaar. De activiteiten werden toen niet alleen ondersteund door de stuurgroep, maar ook door de zogenaamde meisjesvergaderingen en de activiteitencommissie voor meisjes.

- De meisjesvergaderingen waren een voortzetting van de vergaderingen voor meisjes die aan het begin van het project waren gehouden. Deze tweede serie vergaderingen werd gehouden om lopende activiteiten binnen het meisjesproject tussentijds te evalueren (Er zijn twee bijeenkomsten geweest met een opkomst van circa 12 meisjes per keer).
- De activiteitencommissie hield zich bezig met nieuw te starten activiteiten. Deze commissie bestond o.a. uit projectbegeleiders, meisjes en groepsleiding. Er zijn twee bijeenkomsten geweest.

In totaal hebben vanaf januari 1990 tot juni 1992 28 meisjes aan een of meerdere onderdelen deelgenomen³².

De activiteiten voor medewerkers

In het kader van het emancipatieproject is een aanbod gedaan voor deelname aan een drietal cursussen met een open inschrijving (de cursussen 'vrouw en gezag', 'man-vrouw samenwerking' en 'vrouw en management'). Er is vanuit de Leo Stichting alleen deelgenomen aan de cursus 'vrouw en gezag'³³, in totaal door 20 vrouwelijke groepsleiders.

Binnen elke unit is een inservice-training 'emancipatie' georganiseerd, toegespitst op de bestaande hulpverlening. De training vond plaats gedurende één dagdeel en was bedoeld voor groepsleiding, staf- en lijnfunctionarissen. Deelname was verplicht.

Het programma werd samengesteld in onderling overleg met de deelnemers.

Thema's waren: hulpverlening aan meisjes, hulpverlening aan jongens en meisjes in gemengde groepen, toekomstperspectieven van meisjes in de jeugdhulpverlening, de relatie tussen man-vrouw (rol)verdeling binnen de instelling en de hulpverlening aan meisjes en jongens.

Als vervolg op de eerste inservice-training is voor elke unit een training 'meisjes-hulpverlening' georganiseerd met een vastliggend programma. Deze training was minder vrijblijvend van inhoud, waarmee duidelijk gemaakt werd dat de ontwikkeling van een meisjesbeleid binnen de instelling een serieuze zaak geworden was. Het was vanaf dat moment niet meer acceptabel dat een unit kon zeggen dat men geen meisjes wilde.

Onderwerpen van de training waren: de methodiek van meisjeshulpverlening, sekse-stereotypering, sekse-specifieke socialisatie, sekse-gebonden problematiek en hulpvragen van meisjes die verblijven in de Leo Stichting.

Overige activiteiten

Er is een nieuwe brochure ontwikkeld waarin specifieke aandacht wordt geschonken aan het meisjesproject. Met deze brochure wordt beoogd dat de bestaande beeldvorming over de Leo Stichting als zijnde een jongensinternaat, wordt bijge-

32 Hiervan zijn er 7 gestart na 1 april 1991. Deze meisjes hebben dus meegedaan aan het onderzoek (Van deze 7 hebben er 5 ook het programma op de VSO-school gevolgd).

33 Dit is een cursus van vier dagdelen.

steld. Via interne publikaties is het personeel geïnformeerd over ontwikkelingen inzake het meisjesproject.

Tenslotte dient de enquête genoemd te worden die voor de start van het project is gehouden onder alle medewerkers van het internaat³⁴. Aan het einde van de projectduur is deze enquête opnieuw afgenomen. Door vergelijking van de onderzoeksresultaten is onder andere nagegaan in hoeverre het personeel een positievere houding heeft gekregen tegenover de opname van meisjes binnen het internaat³⁵. Deze enquête had niet alleen een onderzoeksdoel: proberen na te gaan in hoeverre het meisjesproject het beoogde effect oplevert, maar tevens een voorlichtende functie. Door het invullen van de enquête werd wat personeel geïnformeerd over doelstelling en bestaande plannen. Tevens werd gevraagd naar eventuele suggesties ten aanzien van de invulling van het project.

2 Activiteiten uitgevoerd binnen de VSO-school

Binnen de VSO-school zijn alleen activiteiten voor meisjes uitgevoerd.

Omdat de jongeren binnen de Leo Stichting kunnen kiezen uit een uitgebreid aanbod van beroepsopleidingen, is besloten om in het kader van het meisjesproject geen nieuwe beroepsopleiding voor meisjes te starten.

Vanwege de ondervertegenwoordiging van meisjes (de school voor Voortgezet Speciaal Onderwijs telt ongeveer 145 jongeren waarvan 17 meisjes) zijn lesprogramma's en schoolcultuur echter weinig op meisjes afgestemd. Binnen een vak dat zich gemakkelijk leent voor aanpassing (namelijk gymnastiek) werd daarom een alternatief lesprogramma speciaal voor meisjes ontwikkeld: de lessen creatieve vorming³⁶.

Het schoolgedeelte bestond verder uit deelname aan het externe project 'Roosje van G.' en uit enkele eenmalige activiteiten

De lessen creatieve vorming

Meisjes die de VSO-school bezoeken (interne en externe leerlingen) worden voor de keuze gesteld of aan de gymles deel te nemen of aan de lessen creatieve vorming. Als men eenmaal gekozen heeft, dan is deelname verplicht gedurende een afgesproken aantal uren (een of twee uur per week) en gedurende een bepaalde periode. Er is gekozen voor 4 aandachtsvelden:

- voedingsleer, voedingsbereiding en etiquette;
- kleding maken;
- uiterlijke verzorging en presentatie;
- omgaan met seksualiteit.

Uitgangspunt van het programma is geweest aan te sluiten bij de interesses van de meisjes. Er is gekozen voor traditionele bezigheden voor vrouwen omdat de meisjes zich hier veilig bij voelen, juist omdat ze in een mannengemeenschap leven.

Door middel van het werken in kleine groepjes kan veel individuele aandacht besteed worden aan de meisjes. Bij de groeps- en individuele gesprekken die aldus ontstaan, vormt het stimuleren van de zelfredzaamheid een belangrijk uitgangspunt.

34 De responspercentages lagen respectievelijk op 41 % en (n= 53) en 33% (n= 43).

35 Enkele resultaten zullen in paragraaf 4.3 worden vermeld.

36 Dit programma bestond al vóór de start van de scholings- en vormingsprojecten voor meisjes. De beschikbare middelen waren echter beperkt en er was geen eigen lesruimte beschikbaar. De subsidie die beschikbaar kwam, bood de school de gelegenheid om meer middelen (keukenspullen, naaimachines en dergelijke) aan te schaffen en leverde een eigen ruimte op voor de meisjes.

Inmiddels hebben sinds de start van dit lesaanbod 45 meisjes deelgenomen (waar- onder 27 interne leerlingen)³⁷.

'Roosje van G.'

'Roosje van G.' is het voorbeeldmeisje van de Gelderse campagne 'meisjes en economische zelfstandigheid'³⁸. Onder het motto 'andere tijden andere meiden' hebben de meisjes van de VSO-school een doe-, kijk- en praatprogramma in de bus gevolgd over sterk door mannen overheerste beroepssectoren. Daarnaast was er een les voor jongens over zorgzelfstandigheid. Het project 'Roosje van G.' is inmiddels afgelopen.

Eenmalige activiteiten op school

Tenslotte zijn in het kader van het project twee eenmalige activiteiten uitgevoerd voor alle meisjes van de VSO-school:

- een dag extra seksuele voorlichting onder begeleiding van de schoolarts³⁹;
- een vierdaagsprogramma over schoonheidsverzorging onder begeleiding van twee (externe) schoonheidsspecialistes.

4.1.3 Kenmerken deelnemersgroep en waardering door de deelnemers

- Na 1 april 1991⁴⁰ zijn 15 meisjes gestart met deelname aan projectonderdelen: 1 meisje heeft alleen het programma van het internaat gevolgd, 8 meisjes (externe leerlingen) volgden alleen het schoolprogramma, de overige 6 volgden beide programma onderdelen.

Formele kenmerken van de meisjes

- De leeftijd van de meisjes varieert van 13 tot 16 jaar.
- De 8 externe meisjes wonen bij (een van hun) ouders.
- Van de 7 meisjes die in het internaat verblijven zijn er 4 vanuit een ander tehuis in de Leo Stichting geplaatst.
- 11 van de 15 meisjes hebben een allochtone afkomst.
- 12 van de 15 meisjes hebben voordat ze op de Leo Stichting/de VSO-school kwamen hoogstens enkele jaren LBO-onderwijs gehad.

Deelname aan programma-onderdelen

Bijna alle meisjes uit het internaat (n=7) hebben meer dan 4 onderdelen van het internaatsprogramma gevolgd (zie tabel 3).

37 Hiervan zijn 13 meisjes gestart na 1 april 1991. Voor deze meisjes zijn de vragenlijsten ingevuld (8 externe leerlingen en 5 interne leerlingen)

38 'Roosje van G.' is een samenwerkingsproject van Contactcentrum Onderwijs Arbeid, bureaus voor studie en beroepskeuze en Leerlingwezen in Gelderland.

39 Er wordt structureel reeds aan seksuele voorlichting gedaan maar niet onder begeleiding van de schoolarts.

40 De startdatum van het onderzoek. In totaal hebben 46 meisjes een of meerdere programma-onderdelen gevolgd.

Tabel 3: Deelname aan internaatsprogramma voor meisjes

	Aantal meisjes (n = 7)
Thema-avonden	7
Karten	6
Paardrijden	4
Visagiste/fotoreportage	4
Textielmuseum	3
Fitness	2
Ervaringsleertocht	2
Meisjesvergaderingen	2
Jazzballet	1

De **waardering** voor de gevolgde programma-onderdelen is over het algemeen positief⁴¹.

- Alle 6 meisjes vonden de onderdelen waaraan ze deelnamen leuk.
- 4 van de 6 meisjes vonden de onderdelen gemakkelijk.
- 4 van de 6 meisjes vonden het gevolgde programma leerzaam.

School

Van de 14 meisjes die het schoolprogramma volgden hebben er 10 alle onderdelen gevolgd (de lessen creatieve vorming, seksuele voorlichting en schoonheidsverzorging).

Het schoolprogramma wordt positief beoordeeld⁴².

- 'Leuk' zeggen 11 van de 13 meisjes over het programma.
- 9 van de 13 meisjes vonden het programma niet moeilijk.
- 4 meisjes vonden het leerzaam, 3 vonden het niet leerzaam en 6 vonden het soms leerzaam.

Conclusie

In totaal hebben 47 (interne en externe) meisjes deelgenomen aan het project. Eén derde van deze groep is gestart na 1 april 1991 en dus nader ondervraagd. Deze meisjes hebben met name deelgenomen aan het schoolprogramma, (in mindere mate) aan de thema-avonden en het karten. Hun oordeel is overwegend positief, alleen over het nut (de leerzaamheid) van het schoolprogramma zijn ze wat aarzelend.

4.1.4 Financiën

De financiële verantwoording van het meisjesproject ziet er globaal gezien als volgt uit:

Totaal beschikbaar voor drie jaar (subsidie WVC)	f 65.000,- ⁴³
Te besteden door VSO-school	f 32.500,-
Te besteden door Leo Stichting	f 32.500,-

41 Het gehele exit-interview waaronder deze vragen zijn door 6 van de 7 meisjes beantwoord.

42 Het gehele exit-interview waaronder deze vragen zijn door 13 van de 14 meisjes beantwoord.

43 Dit bedrag wijkt af van de opgave van de andere instellingen, omdat de Leo Stichting als enige instelling een later toegekend subsidiebedrag (t.b.v. personele kosten in het kader van onderzoeksactiviteiten) niet heeft meegerekend.

Bestedingen

VSO-school:

- Aanschaf voorzieningen (naaimachines, ovens en dergelijke, keukeninventaris)	± f 22.500,-
- Folder ten behoeve van voorlichting ouders	± f 10.000,-

Totaal	f 32.500,-

Leo Stichting

- Personele ondersteuning (met name uitvoerend coördinator: 4 uur per week)	± f 17.000,-
- Aanschaf voorzieningen (inrichting girls-room, video-apparatuur, naaimachines specifieke vakliteratuur/groepsleiding)	± f 6.000,-
- Bijdrage folder	± f 5.000,-
- Kosten activiteiten (huur films, jazz-ballet, diverse uitstapjes en dergelijke)	± f 4.500,-

Totaal	f 32.500,-

Binnen de VSO-school is het meeste geld uitgegeven aan structurele voorzieningen. Voortzetting van het project zal vanuit financieel oogpunt wat betreft de personele bezetting dus geen probleem zijn.

De terugkomende kosten zijn binnen de Leo Stichting (net als binnen De Brink) beperkt (f 5.000,-). De personele invulling van het project vond voor een belangrijk deel vanuit de reguliere middelen plaats (vergaderingen, administratie, het volgen van inservice-training). Alleen de begeleiding van activiteiten voor de meisjes diende gefinancierd te worden vanuit het project. Hiervoor had de uitvoerend coördinator 4 uur ter beschikking gekregen. Dit bleek voor de uitvoering van activiteiten echter niet voldoende te zijn. Het meisjesproject heeft kunnen profiteren van de (toevallige) komst van een vrouwelijke stagiaire bij de sport, culturele en pastorale dienst. Volgens de geïnterviewden was vrijstelling van een interne functionaris voor één dag per week anders noodzakelijk geweest voor de uitvoering van activiteiten.

Door het wegvallen van de financiële middelen en van de stagiaire en door interne bezuinigingen bij de sport, culturele en pastorale dienst is voortzetting van de activiteiten voor meisjes op de korte termijn onzeker (zie 4.1.5 Toekomst).

4.1.5 Toekomst

Tijdens het project zijn de projectactiviteiten verplaatst van de Stuurgroep naar de (reguliere) sport-culturele en pastorale dienst. Dit is gebeurd mede met het oog op de continuering van activiteiten. In het najaar zal vanuit deze dienst nog een cursus zelfverdediging voor meisjes worden gegeven. Inmiddels is echter bekend geworden dat deze dienst wegens bezuiniging gaat verdwijnen. Activiteiten die door deze dienst werden verzorgd zullen in de toekomst binnen de units zelf moeten worden opgezet. Het is niet waarschijnlijk dat specifieke meisjesactiviteiten van de grond komen als er maar één of twee meisjes in een groep zitten. Voortzetting van specifieke meisjesactiviteiten is dan ook sterk gebaat bij de realisering van het plan om een leefgroep specifiek voor meisjes op te starten (zie hiervoor 4.3.2).

Binnen de VSO-school is men van plan om op de ingeslagen weg door te gaan. De lessen creatieve vorming voor meisjes worden in hun huidige vorm voortgezet. Ook het programma 'sexuele voorlichting' en het programma 'schoonheidsspecialiste' zullen het komend schooljaar worden herhaald. Men denkt verder aan de ontwikkeling van een programma voor meisjes gericht op beroepskeuze/beroepsvorming. Er komen namelijk veel vragen vanuit de meisjes over (vervolg)opleidingen. Het is echter nog onduidelijk of er binnen de VSO-school voldoende draagvlak is te vinden voor de uitvoering van dit plan.

Tenslotte wordt ook gedacht aan de opzet van een programma specifiek voor jongens (gelijkend op de opzet van de lessen creatieve vorming).

4.2 Belangrijke (leer)ervaringen meisjesproject

- Het meisjesproject heeft binnen het internaat een moeilijke start gehad. In feite zijn de meeste activiteiten pas in het laatste (school)jaar (na juni 1991) van start gegaan. Men is zeker in het begin sterk zoekende geweest naar een concrete invulling van het project. Andere belangrijke knelpunten in het eerste jaar waren de volgende.
 - . De bezetting van de stuurgroep was niet gevarieerd, breed en zwaar genoeg om het meisjesproject goed van de grond te krijgen in een grote organisatie als de Leo Stichting.
 - . Men had binnen de instelling slechts beperkte ervaring in het methodisch werken met een groep meisjes (hetgeen een rol speelde in het verloop van de meisjesvergaderingen, het beheer van de girls-room en dergelijke). De uitvoering van de activiteiten was aldus vooral een kwestie van 'al doende leren'.
 - . Ontwikkeling en uitvoering van het meisjesproject dreigde steeds ondergesneeuwd te raken door de reguliere werkzaamheden van de uitvoerend coördinator.
 - . De inservice-trainingen kwamen wegens tijdgebrek niet van de grond waardoor het draagvlak van het meisjesproject in de vorm van specifieke aandacht voor meisjes (-problematiek) binnen de Leo Stichting te beperkt bleef.
- Op basis van de tussenevaluatie heeft een interne bezinning plaatsgevonden en zijn bestaande knelpunten zoveel mogelijk opgelost.
- Uit de interne (eind)evaluatie binnen de Leo Stichting is gebleken dat de ervaringsleertocht, de thema-avonden, het paardrijden en de fitness vatbaar zijn voor herhaling.
- De ervaring heeft geleerd dat een serieuze activiteit als de thema-avonden extra aandacht vraagt wat betreft de motivatie. Het wordt nog als ongewoon ervaren dat dergelijke activiteiten in het kader van de vrijetijdsbesteding worden georganiseerd.
- De meisjesvergaderingen binnen het internaat leverden twee belangrijke knelpunten op.
 - . De meisjes zijn doorgeslagen naar een verwende opstelling na bewustwording van hun positie binnen het internaat. Dit kwam tot uiting in de houding "organiseer dat maar voor ons ...".
 - . Het programma van de meisjesvergaderingen was te ambitieus. Het was de bedoeling om zoveel invulling te geven aan het project als ook aandacht te schenken aan sociale vaardigheden zoals 'het luisteren naar elkaar'. Dat laatste lukte niet. De onderlinge sfeer in de groep was volgens de geïnterviewden vaak hard, verwijtend en gemeen. Door met elkaar te blijven omgaan is dat sterk verbeterd. Een pluspunt is geweest dat bijna alle meisjes van het internaat aan de meisjesvergaderingen (in totaal 6 bijeenkomsten) zijn blijven meedoen.

- De spreiding van 15 meisjes over diverse groepen maakte het moeilijk om de meisjes direct te kunnen bereiken. Het voordeel van deze situatie was echter dat meer teams betrokken werden bij het project.
- De uiteindelijke samenstelling van de stuurgroep (breed en gemengd wat betreft sekseverdeling) heeft positief gewerkt. Van belang was verder dat de stuurgroep een goede, vaste kern had waaronder ook enkele groepsleidsters. De aanwezigheid van groepsleiding in de stuurgroep is van belang om plannen te kunnen toetsen aan de concrete situatie in de groep.
- De voorlichting over het meisjesproject binnen de eigen instelling is onvoldoende geweest met name in het eerste projectjaar.
- De belangrijkste leerervaring op de VSO-school is geweest de doelen niet te hoog te stellen teneinde de aansluiting met de belevingswereld van de meisjes niet te verliezen.
- De combinatie van vrijwilligheid en verplichting die op school bestond heeft gunstig gewerkt: de meisjes kiezen vrijwillig voor de lessen creatieve vorming maar verplichten zich vervolgens tot deelname voor een bepaalde periode.
- De eenmalige activiteiten op school zijn positief verlopen. De aanwezigheid van een vrouwelijke arts en de indeling van de meisjes in twee leeftijdsgroepen heeft in belangrijke mate bijgedragen aan het gunstige verloop van het programma 'sexuele voorlichting'.

4.3 Realisering van de algemene projectdoelstellingen

4.3.1 Scholings- en vormingsprojecten moeten uitgaan van de maatschappelijke positie en sekse-specifieke socialisatie van meisjes

Net als binnen de Brink kan men ook binnen de Leo Stichting (en de VSO-school) niet goed uit de voeten met het uitgangspunt dat meisjes in vergelijking met jongens door hun specifieke socialisatie onvoldoende zouden zijn toegerust voor de arbeidsmarkt. Bevindingen als zouden jongens worden opgevoed tot zelfstandigheid en participeren en meisjes tot zorgzaamheid en bescheidenheid (Ter Haar, TJJ 1991 1/2) vindt men in de dagelijkse opvoedingspraktijk niet bevestigd. Meisjes die binnen de Leo Stichting zijn opgenomen hebben in vergelijking met jongens ook niet vaker last van extreme onzekerheidsgevoelens, aldus de geïnterviewde project-medewerkers. De meisjes binnen de Leo Stichting zijn over het algemeen zeer goed 'gebekt' en vertonen niet vaker internaliserend probleemgedrag (zie Scholte, Van der Ploeg, TJJ 1991)⁴⁴.

De sekse-specifieke socialisatie van meisjes is dus geen leidraad geweest voor de concrete invulling van de meisjesactiviteiten. Dat neemt niet weg dat het project 'Roosje van G' waaraan de VSO-school heeft deelgenomen wel uitgaat van de maatschappelijke positie en de sekse-specifieke socialisatie van meisjes.

Toetsing van het project aan de lijst van 'emancipatorische aandachtspunten' maakt duidelijk dat men twee aandachtspunten onderschrijft als specifiek voor het werken met meisjes binnen de Leo Stichting.

- Werken met een specifieke meisjesgroep wordt onderschreven omdat dit de onderlinge uitwisseling bevordert en het zelfbewustzijn van de meisjes als groep ten opzichte van de jongens versterkt.

⁴⁴ Men wijst in dit verband op het feit dat er wellicht sprake is van een bepaalde selectie bij verwijzers gezien de getalsmatige overheersing van de jongens binnen de Leo-Stichting.

- Er is binnen het project bewust gekozen voor vrouwelijke begeleiding als (positief) identificatiemodel. Bovendien bevordert dit de onderlinge uitwisseling.

De overige aandachtspunten worden meestal wel onderschreven maar niet beschouwd als specifiek voor meisjes. (Bijv. 'het benadrukken van het leveren van prestaties' wordt als inherent aan de specifieke positie van een 'vakinternaat' ervaren).

4.3.2 Het verbeteren van de kwaliteit van de hulpverlening aan meisjes binnen de instelling

Via de twee inservice-trainingen is een directe bijdrage geleverd aan het realiseren van deze doelstelling. Het meisjesproject heeft geleid tot een aantal positieve effecten op de hulpverlening binnen het internaat.

- Er is een voorrangbeleid gekomen ten aanzien van de instroom van meisjes binnen de instelling.
- Units kunnen zich niet meer onttrekken aan het opnemen van meisjes⁴⁵.
- Er is binnen de instelling een bewustzijn ontstaan dat de problematiek van meisjes in bepaalde opzichten specifiek is. Meisjes hebben andere aanmeldingsredenen (met name relatieproblemen in de thuissituatie en seksuele problematiek) en de problematiek uit zich anders (andere uitingsvorm identiteitsproblemen, vaak problemen in de omgang met jongens).
- De inservice-trainingen hebben er ook toe geleid dat de groepsleiding nu zelf met vragen komt vooral op het gebied van seksuele voorlichting.
- Onderwerpen die voorheen binnen de staf nog in de taboesfeer lagen (zoals anti-conceptie en seksueel misbruik) zijn nu bespreekbaar geworden.
- De openheid die ontstaan is over de problematiek van meisjes rondom seksueel geweld heeft er in belangrijke mate toe bijgedragen dat er plannen bestaan voor het starten van een leefgroep specifiek voor meisjes, onder andere met bijzondere aandacht voor seksuele socialisatie, problemen rondom seksualiteit en specifieke meisjesbepaalde hulpverlening.
- De bereidheid om activiteiten voor een minderheid te organiseren is groter geworden. In het verleden bestond er erg veel weerstand tegen dit idee.
- Het hulpverleningsaanbod is uitgebreid met activiteiten als thema-avonden en ervaringsleertochten (specifiek voor meisjes). (Hoewel nog onduidelijk is in hoeverre deze activiteiten ook daadwerkelijk zullen worden aangeboden).

De inservice-trainingen hebben er ook toe geleid dat het praten over positie van de vrouwen binnen de Leo Stichting uit de sfeer van de hilariteit is gehaald. Verder is in de inservice-trainingen de norm ontstaan dat kleinerende opmerkingen over vrouwen niet leuk meer zijn. De enquêtes onder werknemers voor en na afloop van het project laat overigens echter zien dat ongeveer de helft van de ondervraagden vindt en vond dat de instelling onvoldoende ingesteld is op meisjes (qua inrichting en sfeer). Op het gebied van deskundigheid ten aanzien van meisjesbepaalde hulpverlening valt wel een positieve lijn te bespeuren. Het percentage ondervraagden dat vindt dat er voldoende deskundigheid in huis is, is gestegen van 38 % naar 46 %.

⁴⁵ Wellicht als reactie hierop valt uit de enquêtes die binnen de Leo Stichting zelf zijn gehouden (voor de start van het project en aan het einde van het project) een lichte weerstand tegen de komst van meisjes te constateren. Bij de nameting zegt 13 % van het mannelijk personeel 0 meisjes het ideale aantal per leefgroep te vinden. Tegenover 0 % bij de voormeting).

Ook binnen de school zijn enkele positieve ontwikkelingen te melden:

- Specifieke meisjesactiviteiten hebben binnen de school een volwaardige plek gekregen. Er is bovendien sprake van een ontwikkeling qua activiteiten; van sterk traditioneel (de thema's van de creatieve vorming) naar emancipatorisch: seksuele voorlichting en (in ontwikkeling) beroepsvorming/ beroepskeuze. Het is echter onduidelijk of er voldoende draagvlak binnen de school te vinden is voor een uitbreiding van activiteiten (gericht op beroepsvorming/beroepskeuze).
- De lessen creatieve vorming hebben vooral een hulpverlenende dimensie omdat er in kleine groepjes gewerkt wordt:
 - . de meisjes komen met vertrouwelijke vragen naar de begeleidster;
 - . de begeleidster signaleert soms problemen bij meisjes (zoals brandplekken, anorexia e.d.) en speelt deze door naar de orthopedagoog.

Het meisjesproject blijkt nog niet geleid te hebben tot een toename van het aantal meisjes binnen het internaat. Binnen de VSO-school is wel sprake van een toenemend aantal meisjes-leerlingen zoals blijkt uit onderstaande opgave:

- periode september '85 - september '89: elk schooljaar 8 meisjes;
- periode september '89⁴⁶ - september '92: elk schooljaar 12 meisjes;
- sinds september '92: 17 meisjes.

Na de opsomming van positieve ontwikkelingen dient ook de andere kant van de medaille belicht te worden. De functionaris van STAT is binnen de Leo Stichting op een essentiële beperking gestuit die te maken heeft met de grondhouding ten aanzien van meisjes-hulpverlening. Er is binnen de Leo Stichting geen beleid om te bevorderen dat vrouwen doorstromen naar hogere functies. De geschiedenis van de Leo Stichting brengt met zich mee dat er veel meer mannen zijn met een langer dienstverband. Een voorrangsbeleid voor vrouwen zou waarschijnlijk dan ook veel onrust geven.

Dit betekent dat er, zeker op leidinggevend niveau, sprake blijft van een scheve man-vrouwverdeling.

4.3.3 Effecten op de deelnemers: bevordering zelfredzaamheid en deelname arbeid/vervolgopleiding

Bevordering zelfredzaamheid is in 5 items geoperationaliseerd. Hierover zijn in de vragenlijsten vragen gesteld aan begeleiding en meisjes (zie tabel 4).

Tabel 4: Verbetering zelfredzaamheid

	Verbeterd volgens begeleiding bij	Verbeterd volgens meisjes zelf bij
Beter voor je mening uitkomen	4 v.d. 15 meisjes	8 v.d. 13 meisjes
Zelf beslissingen nemen	3 v.d. 15 meisjes	5 v.d. 13 meisjes
Vaker initiatief nemen	6 v.d. 15 meisjes	3 v.d. 13 meisjes
Meer zelfvertrouwen	7 v.d. 15 meisjes	2 v.d. 13 meisjes
Beter voor jezelf zorgen	1 v.d. 15 meisjes	2 v.d. 13 meisjes

46 De start van het programma binnen de VSO-school.

De meisjes zelf vinden dat ze op het gebied van meningsuiting het meest veranderd zijn, de begeleiding constateert het meeste effect op het gebied van zelfvertrouwen. Over het algemeen geldt dat er sprake is van positieve verandering bij een minderheid van de meisjes. Bij de overige meisjes wordt geen verandering geconstateerd.

Het vergroten van de kans op werk/vervolgopleiding vormde geen expliciet aandachtspunt van het project. Dit komt ook tot uiting in de beantwoording van de vragen in hoeverre deelname van het meisje aan het project de kans op werk dan wel vervolgopleiding heeft vergroot. Slechts bij 2 meisjes wordt geconstateerd dat de kans op een vervolgopleiding wellicht is toegenomen. Dit wordt geconstateerd bij externe leerlingen en gemotiveerd met de opmerking dat de zin om te leren is toegenomen.

In de loop van het project is men binnen de VSO-school wel meer aandacht gaan besteden aan het stimuleren dat meisjes langer op school blijven (en niet na een jaar AVO weer vertrekken).

5 Het scholings- en vormingsproject binnen BJ-Utrecht

5.1 Beschrijving van het project

5.1.1 Het project geplaatst binnen de instelling

Bijzonder Jeugdwerk (BJ) Utrecht kent verschillende hulpverleningsvormen waaronder:

- het internaat de Hertenkamp in Hollandsche Rading dat residentiële hulp biedt aan 40 meisjes en jongens in de categorie 10 tot 18 jaar;
- het WIL-project (Werken is Leren) in Utrecht dat daghulp biedt aan 24 meisjes en jongens in de categorie 14-21 jaar;
- het Meidenhuis in Utrecht (geheim adres): crisisopvang voor 8 meisjes van 14 tot $\pm$ 23 jaar.

Het scholings- en vormingsproject voor meisjes maakt deel uit van het WIL-project. Dit project is bedoeld voor jongeren die geen aansluiting (meer) vinden in het reguliere onderwijs. Zij kunnen via de ambulante of de residentiële hulpverlening worden aangemeld.

De aanpak van het WIL project is erop gericht om jongens en meisjes door middel van werkprojecten arbeidservaring te laten opdoen. Er zijn 4 soorten werkprojecten: het klussenproject, het modeproject, het bootproject en het Desktop Publishing (DTP)-project.

Het laatstgenoemde DTP-project bestaat sinds oktober 1989 en is de concrete invulling van het scholings- en vormingsproject voor meisjes. Desktop Publishing houdt in dat er grafisch gewerkt wordt met computers waardoor 'professioneel' drukwerk wordt verkregen.

Het DTP-project onderscheidt zich op twee manieren van de andere WIL-projecten:

- het is alleen bedoeld voor meisjes;
- het scholingsgedeelte is in eigen huis gehaald via het inhuren van een extern DTP bureau (Buro Imago)⁴⁷.

De motivatie om de opleiding in eigen hand te nemen - en aldus volledig zelf te kunnen vormgeven en te kunnen afstemmen op de individuele behoefte van elk meisje - is gelegen in het feit dat de kansen op de arbeidsmarkt na deelname aan het DTP-project reëler zijn dan bij andere WIL-projecten.

Aanleiding en doelstelling scholings- en vormingsproject

De directeur van BJ-Utrecht is tijdens een studiereis in Italië in aanraking gekomen met een DTP-project aldaar. Toen BJ-Utrecht werd gevraagd om een meisjesproject op te starten, ontstond de mogelijkheid om het WIL project uit te breiden met een DTP-project. Bij navraag bij het Grafisch Opleidingscentrum in Utrecht bleek dat de arbeidsmarkt voor DTP-sters gunstig is. Dit is van doorslaggevend belang geweest om met het project te starten.

47 Bij de andere WIL-projecten vindt de opleiding buitenshuis plaats en vindt alleen begeleiding plaats (praktische oefening van het geleerde en huiswerkbegeleiding).

De **doelstelling** van het scholingsgedeelte is: de meisjes zodanig opleiden in het grafisch werken met de computer, dat ze via een stageplek kans op werk hebben. De **doelstelling** van het vormingsgedeelte is: het wegwijzen maken in de maatschappij en het bevorderen van sociale weerbaarheid.

Organisatie en inbedding binnen de instelling

Er zijn 4 functionarissen bij het project betrokken: de coördinator van alle WIL-projecten, de eigenaresse en een docente van Buro Imago en een docente van het vormingscentrum. De coördinator maakt tevens deel uit van de staf van BJ-Utrecht.

Er is sprake van geregeld onderling overleg tussen DTP docente en coördinator (met een frequentie van eens per week). Ook vindt er eens per week overleg plaats tussen de docenten van **alle** WIL-projecten. Eens per 3 maanden is de directie van BJ-Utrecht bij dit laatste overleg aanwezig.

Een belangrijk voordeel van een DTP project binnen het WIL- project is het feit dat er ook een maatschappelijk werkster en een arbeidsconsulent aanwezig zijn. Beiden werken sterk 'outreaching'. De arbeidsconsulent houdt zich bezig met het vinden van stage- en arbeidsplaatsen. De maatschappelijk werkster bezoekt jongeren thuis als ze niet op het project verschijnen en houdt individuele gesprekken met jongeren als er problemen zijn⁴⁸.

5.1.2 Ontwikkeling aanbod en gerealiseerde activiteiten

Het grafisch opleidingscentrum bleek desgevraagd niet bereid om ondersteuning te bieden bij de inhoudelijke invulling van het project. Dit kwam voort uit het feit dat zij een eigen opleiding hebben.

Via tussenkomst van STAT is vervolgens contact gelegd met een particulier DTP-bureau (Buro Imago). Dit heeft geresulteerd in samenwerking waarbij dit bureau de verantwoordelijkheid heeft voor de invulling van de docentenplaats binnen het DTP-project.

De opleiding beslaat 2,5 dag in de week⁴⁹ en heeft een flexibele inhoud en duur omdat er zeer individueel wordt gewerkt. Er wordt strikt gelet op het op tijd komen en het nakomen van afspraken. Ook zijn er regels wat betreft verzuim en uitval. Per dag wordt dit bijgehouden en wordt eventuele actie ondernomen door bij verzuim direct te bellen.

Er wordt binnen de DTP-opleiding ook veel aandacht besteed aan persoonlijke begeleiding van de meisjes. Dit gebeurt naar aanleiding van het gedrag van een meisje in de groep of omdat een meisje met persoonlijke problemen bij de docente komt. Vanwege de grote emotionele onzekerheid bij de meisjes is men in de loop der tijd steeds meer aandacht gaan besteden aan deze persoonlijke begeleiding, die voor een belangrijk deel ook gericht op de ontwikkeling van sociale beroepsvaardigheden.

48 In het kader van reorganisatie en bezuiniging zal het WIL-project echter binnenkort geen eigen maatschappelijk werker meer hebben.

49 Het programma kent de volgende onderwerpen:

- introductie computer
- MS-Dos
- Word Perfect
- Ventura
- Corel Draw.

Naast de opleiding wordt er elke week één dagdeel expliciet aan vorming besteed. Dit aanbod wordt gerealiseerd door een extern vormingscentrum. Er wordt groeps-gewijs gewerkt aan een breed scala van onderwerpen gericht op sociale weerbaarheid en maatschappelijke oriëntatie (bijvoorbeeld sexualiteit, solliciteren, hoe ga je met geld om). Tussentijds is er een bijstelling geweest naar meer concrete zaken die beter aansluiten bij de beleavingswereld van de meisjes (zoals bijv. persoonlijke verzorging, manicure).

Het werken voor opdrachtgevers vormde een apart onderdeel van de opleiding. Dit bood bij uitstek mogelijkheden voor een meisje om sociale vaardigheden te oefenen. Een gesprek met een opdrachtgever werd namelijk meestal door het meisje - dat de opdracht zou gaan uitvoeren - zelf gevoerd. Dit vereiste wel een intensieve voorbereiding en nabespreking door de docente. Het bleek in de praktijk echter ondoenlijk om opleiding en opdrachten goed op elkaar af te stemmen. De opdrachten moesten vaak door de docente zelf worden uitgevoerd, omdat er geen meisje 'paste' bij een bepaalde opdracht. Men is daarom al vrij snel met dit onderdeel gestopt.

5.1.3 Kenmerken van deelnemers

De omvang van de deelnemersgroep varieert tussen 5 en 10 meisjes.

De doelgroep bestaat uit meisjes van 14 tot 21 jaar met een aantal klassen LBO, MAVO of HAVO, bij wie sprake is van een hulpvraag en die geen regulier onderwijs meer volgen. Kenmerk van de meisjes is dat ze niet gemotiveerd zijn om lange tijd op school te zitten. Ze willen snel resultaat zien. Als enige voorwaarde wordt gesteld dat een meisje geïnteresseerd is in het volgen van een DTP-opleiding.

De meisjes verblijven gemiddeld circa 7 maanden binnen het project. Meisjes afkomstig uit het meidenhuis (van BJ-Utrecht vormen een aparte categorie. Hun deelname varieert van één week tot 3 maanden⁵⁰.

In totaal hebben tijdens de looptijd van het project (oktober 1989 - juni 1992) 46 meisjes deelgenomen aan het DTP-project. Hiervan zijn 19 meisjes gestart na 1 april 1991 (de startdatum van het onderzoek)⁵¹. We beschikken echter over een aantal formele gegevens van de totale groep.

Formele kenmerken deelnemersgroep (n = 46)

- De deelnemersgroep bestond uit 21 Nederlandse meisjes, 11 Marokkaanse meisjes en 4 Turkse meisjes en een groep van andere (soms onbekende) etniciteiten (n = 10).
- De jongste deelnemers zijn 14 jaar (n = 6), de oudsten 21 (n = 2); 40% is 16 jaar of jonger.

Deelname opleiding deelnemersgroep (n = 46)

De verblijfsduur van de meisjes binnen het project varieert van minder dan 1 maand tot ruim 2 jaar (zie tabel 5).

⁵⁰ Deze meisjes kunnen maximaal 3 maanden in het meidenhuis verblijven.

⁵¹ Voor 14 van hen werd een intro-vragenlijst ingevuld. Slechts voor de helft van alle meisjes die uitstroomden werd een exit-vragenlijst ingevuld. Dit betekent 8 exit-vragenlijsten waarvan slechts 1 keer ook de vragen bedoeld voor het meisje zelf (naar waarderings- en persoonlijke verandering) zijn ingevuld. De vraag naar de waardering wordt daarom niet beantwoord.

Tabel 5: Aantal maanden dat meisjes deelnamen

	Aantal meisjes (n = 40) ⁵²
1 maand of minder	6
2 tot 3 maanden	13
4 tot 8 maanden	12
9 tot 15 maanden	5
16 tot 20 maanden	2
meer dan 20 maanden	2
Totaal	40

Uit tabel 5 blijkt dat ruim 40% van alle meisjes maximaal 3 maanden de DTP-opleiding volgde. De opleiding duurt gemiddeld genomen circa 10 maanden. Dit betekent dat slechts één op de vijf meisjes de opleiding afmaakte.

Tenslotte is nog bekend dat van de eerste groep van 27 meisjes er zeven stage hebben gelopen tijdens de opleiding.

5.1.4 Financiën

De financiële invulling van het project ziet er globaal gezien als volgt uit.

Uitgaven DTP-project

1 Voorbereiding cursus	f 3.000,-
2 Uitvoering en beheer cursus	
. kosten docent Vormingscentrum	f 16.000,-
. lesmateriaal	f 800,-
. kosten docent DTP	f 43.200,-
. lesmateriaal	f 5.000,-
3 Kosten accommodatie	f 3.000,-
4 Aanschaf apparatuur	f 49.000,-
5 Reisgeld excursies/stage	f 2.000,-
Totaal	f 122.000,-

Inkomsten DTP-project

Totaal beschikbaar voor drie jaar (subsidie WVC)	f 74.000,-
Bijdrage eigen instelling	f 48.000,-

De instelling zelf heeft dus financieel aanzienlijk bijgedragen. Dit heeft te maken met de arbeidskosten (vanwege het inschakelen van een extern bureau omdat er binnen de instelling zelf onvoldoende DTP-deskundigheid voor handen was) en met de hoge aanschafkosten van de apparatuur.

De coördinator van het WIL-project en de betrokkenen van Buro Imago verschillen van mening over de vraag in hoeverre de beschikbare financiële middelen toereikend waren.

52 6 meisjes volgen momenteel de opleiding nog.

Allen zouden graag een aparte ruimte hebben waar meisjes die al wat verder zijn rustig kunnen werken. Volgens de betrokkenen van Buro Imago is een tweede docente voor deze groep echter noodzakelijk.

Een financiële stop is geweest dat er tweemaal computerapparatuur is gestolen. Verder is een constructie van 5 computers op 10 meisjes niet werkbaar gebleken. Elk meisje moet eigenlijk achter een eigen PC kunnen zitten.

5.1.5 Toekomst

De coördinator van het WIL-project heeft voor de nabije toekomst een aantal plannen:

- Het DTP-project voor meisjes blijft bestaan en er gaat ook gestart worden met een jongensgroep.
- Binnen een half jaar moet er een overdraagbaar programma-pakket gemaakt zijn door de huidige docent (die afkomstig is van de binnenschool van het BJ-inter-naat). Deze nieuwe docent wil verschillende programma's ontwikkelen die afgesloten kunnen worden met een diploma.
- Het werken voor opdrachtgevers is van groot belang en moet opnieuw ontwikkeld worden⁵³.
- Er gaat gestart worden met een training sociale vaardigheden binnen het DTP-project.
- Er zal binnen het vormingsgedeelte expliciet aandacht geschonken gaan worden aan seksuele voorlichting omdat duidelijk is geworden dat er op dit terrein een groot gebrek aan kennis bestaat bij de meisjes.

5.2 Belangrijke (leer)ervaringen

- Het blijkt moeilijk te zijn om een goede leerkracht te vinden. In drie jaar tijd zijn er dan ook vijf verschillende DTP-docenten geweest binnen het project. Enerzijds worden pedagogische vaardigheden vereist om goed met de doelgroep om te kunnen gaan. Anderzijds zijn onderwijskwaliteiten een vereiste: er moet een programma gemaakt worden en aangeboden worden. Tenslotte moet een docent zelf ook verstand hebben van DTP. Verder is het van belang dat een docent goed met de apparatuur om kan gaan, terwijl commerciële belangstelling een pré is. In de praktijk hadden de docentes ofwel moeite met de ontwikkeling van een programma, met het gebruik van de apparatuur, dan wel met het omgaan met de (vaste) groep meisjes.
- De problemen met de apparatuur vormen een tweede knelpunt. Het lukt maar niet om dit opgelost te krijgen. Stapsgewijze aanschaf van nieuwe apparatuur wordt inmiddels overwogen.
- De doelstelling (meisjes aan het werk helpen) en de zwaarte van de opleiding (het gaat om een serieuze opleiding gedurende 2,5 dag per week) staan op gespannen voet met de ruime toelatingscriteria. Uitgangspunt van het WIL-project is echter dat men als instelling voor daghulpverlening in feite geen enkel meisje kan weigeren⁵⁴. Dit betekent een zware belasting voor de opleiding:
 - . Er komen meisjes die kiezen voor DTP maar die eigenlijk niet gemotiveerd zijn of onvoldoende capaciteiten blijken te hebben.

⁵³ Inmiddels is opnieuw gestart met het werken voor opdrachtgevers.

⁵⁴ Er zijn ook nauwelijks alternatieven voor de jongere meisjes (tussen 14 en 16 jaar). Deze groep hoort eigenlijk op school.

- . Er is sprake van een continue instroom, ieder kan op elk moment starten. Dit vereist een individuele benadering.
- . Er komen veel meisjes uit het meidenhuis. Deze blijven in principe niet langer dan 3 maanden.
- Door de problemen met de apparatuur en de wisseling van docenten is het nog niet gelukt om een vastliggend programma te ontwikkelen dat rekening houdt met de individuele aanpak en de beperkte verblijfsduur van veel meisjes⁵⁵.
- Het DTP-project vormde in de beginperiode een soort paradepaardje binnen BJ-Utrecht. Een DTP-opleiding voor deze doelgroep was nieuw, actueel en leek goede arbeidsperspectieven te bieden. Verder is er in het begin gescoord met het project, vanwege het succes dat behaald is met een meisje van het BJ-internaat waar men niet goed raad meer mee wist. Zo'n resultaat stond haaks op de verwachting - die bij een aantal BJ-medewerkers leefde - dat het project te hoog gegrepen was voor deze doelgroep.
- Inmiddels is duidelijk geworden dat de meisjes maar op een beperkt werkterrein te plaatsen zijn. Er zijn mogelijkheden bij copyshops en (kleine) kantoorbedrijven. De grafische industrie heeft namelijk haar eigen instroom. Bovendien zijn bedrijven vaak huiverig om een meisje uit de doelgroep van het WIL-project in dienst te nemen. Verder vraagt de praktijk vaak vaardigheden die niet in het (beperkte) DTP-pakket van het WIL-project zitten (bijvoorbeeld het kunnen werken met 'Apple')⁵⁶.
- De meisjes zijn extreem onzeker, doch het werken achter het beeldscherm werkt over het algemeen rustgevend en versterkend voor het zelfvertrouwen. Elk meisje blijkt wel een programma te hebben dat zij zich goed eigen kan maken.
- Vooropleiding blijkt geen goede voorspeller te zijn van succes. Belangrijker is de vraag of het klikt tussen een meisje en een computer en dat wordt meestal niet gemeten op school. Bovendien blijkt de vooropleiding van de meisjes vaak beneden hun niveau te zijn.
- Er valt een tweedeling te maken tussen meisjes waarbij de nadruk ligt op administratief werk en meisjes die het niveau halen van het echte vormgeven. (Hiervoor moet een meisje ook enige artistieke aanleg hebben.) Deze groepen zouden in feite in gescheiden ruimtes en onder eigen begeleiding moeten kunnen werken.
- De ervaring heeft geleerd dat meisjes die 'goed' terecht komen (door het vinden van een baan) lang (d.w.z. vaak meer dan een jaar) binnen het DTP-project verblijven. De meisjes blijken de kans te moeten krijgen om op gang te komen en boven hun problemen uit te groeien.
- Deze voorwaardenscheppende hulpverlening is vaak zeer intensief. Soms verdwijnen meisjes dan juist omdat ze tot rust zijn gekomen en daarom naar huis kunnen.
- In de tussenevaluatie is geconstateerd dat het vormingsprogramma een knelpunt vormde. De meisjes waren slecht gemotiveerd om dit programma te volgen. Inmiddels zijn er, met succes, enige bijstellingen ingevoerd. Er is een andere docente gekomen, het programma is concreter van inhoud geworden, het programma is verplaatst van de woensdagmiddag naar de woensdagmorgen (minder uitval) en het programma wordt nu uitgevoerd binnen het vormingscentrum zelf. Met name de vaardigheden van de docente zijn van doorslaggevend belang gebleken voor het betere verloop.

55 Voor een meisje dat slechts enkele weken of maanden zal blijven heeft het geen zin om bijvoorbeeld de uitgebreide MS-DOS instructie te volgen. Deze meisjes leren dan veel waar ze niets mee kunnen.

56 Andere bestaande DTP-opleidingen (voor herintredende vrouwen c.q. binnen de grafische industrie) duren respectievelijk 1,5 en 4 jaar.

- De samenwerking met een commercieel bureau is goed verlopen, hoewel er wel een verschil in cultuur bleef bestaan. Er was met name een verschil wat betreft resultaat-gericht denken.

5.3 Realisering van de algemene projectdoelstellingen

5.3.1 De scholings- en vormingsprojecten moeten uitgaan van de maatschappelijke positie en de sekse-specifieke socialisatie van meisjes

Het DTP-project sluit aan bij de maatschappelijke positie van meisjes, omdat de essentie van het project gelegen is in het streven de meisjes maatschappelijk gezien een trapje hoger te krijgen dan ze eigenlijk zelf voor ogen hadden. In de praktijk is inmiddels gebleken dat het programma-aanbod - dat zich onderscheidt van de traditionele, verzorgende opleidingen - goed aansluit bij de doelgroep.

Men wordt binnen het DTP-project geconfronteerd met het feit dat de meisjes onvoldoende zijn toegerust voor werk en (vervolg)opleiding. Dit komt tot uiting in de extreme onzekerheid van de meisjes. Verder blijkt bijvoorbeeld ook dat de meisjes die zich aanmelden voor het DTP-project vaak een vooropleiding beneden hun niveau hebben gevolgd. Er wordt daarom ook binnen het scholingsgedeelte veel aandacht besteed aan persoonlijke begeleiding en voorbereiding op een toekomstige werksituatie.

Meisjes worden binnen het WIL-project echter niet als aparte doelgroep onderscheiden. Dit komt voort uit de ervaring dat de jongens binnen het WIL-project te maken krijgen met grotendeels dezelfde soort belemmeringen vanuit hun omgeving om iets te bereiken in de samenleving. Binnen het DTP-project gaat men dus niet uit van een **specifieke** socialisatie van meisjes.

In hoeverre zijn de emancipatorische aandachtspunten (zie bijlage 2) terug te vinden binnen het DTP-project?

- De deelnemersgroep bestaat alleen uit meisjes. Dit geeft veel meer rust voor de meisjes dan een gemengde samenstelling. Men heeft de ervaring binnen het WIL-project dat meisjes zich bij een gemengde groep sterk richten op hun relatie met de jongens (verkering die aan of uit is e.d.).
- Het benadrukken van sterke kanten van een meisje, het versterken van het gevoel van eigenwaarde en van de eigen autonomie worden als aandachtspunten onderschreven (doch niet specifiek bij meisjes).
- De aanwezigheid van vrouwelijke begeleiding blijkt in de praktijk moeilijk te realiseren en wordt ook niet als wezenlijk voor het project ervaren.
- Het aandacht schenken aan een dubbel perspectief voor meisjes (moederschap en werk) is binnen het DTP-project niet aan de orde. Dit staat te ver van de meisjes af.
- Het betrekken van de thuissituatie bij het project en het oefenen van sociale vaardigheden worden beide als wezenlijk gezien, doch niet als specifiek voor meisjes.

5.3.2 Het verbeteren van de kwaliteit van de hulpverlening aan meisjes binnen de instelling

De kwaliteit van de hulpverlening aan meisjes binnen BJ-Utrecht is in zijn algemeenheid niet veranderd door het project. Er is wel sprake van enkele nieuwe impulsen:

- De ervaring heeft geleerd dat een specifieke meisjesgroep rustgevend werkt op de meisjes. Er wordt daarom binnen BJ-Utrecht wel nagedacht over mogelijkheden van specifieke meisjesgroepen.
- De ervaring van de afgelopen jaren heeft tevens aan het licht gebracht dat het van groot belang is om meer aandacht te besteden aan seksuele voorlichting bij meisjes. Dit is dan ook een aandachtspunt voor de toekomst.

5.3.3 Effecten op de deelnemers: bevordering zelfredzaamheid en deelname arbeid/ vervolgopleiding

De vragen naar een eventuele toename van zelfredzaamheid zijn door/voor een te klein aantal meisjes beantwoord.

Wat betreft de deelname aan arbeid/vervolgopleiding beschikken we wel over gegevens wat betreft de situatie op het moment van uitstroom uit het project (zie tabel 6).

Tabel 6: Stand van zaken na deelname

	Totaal (n = 40)*
Project negatief verlaten (zelf gestopt)	3
Project voortijdig verlaten wegens externe omstandigheden (verhuizing, bevalling, pleeggezinplaatsing, e.d.)	21
Naar vervolgopleiding	7
Werk gevonden	9
Totaal	40

* 6 meisjes zijn nog in opleiding.

Tabel 6 laat zien dat de toeleiding naar werk/(vervolg)opleiding in 40% van de gevallen is gerealiseerd. Of het de meisjes lukt om aan het werk te blijven, de opleiding te blijven volgen, kan op basis van de beschikbare gegevens niet vastgesteld worden.

6 Het project beroepsoriëntatie winkelpraktijk binnen het PPI

6.1 Beschrijving van het project

6.1.1 Het project geplaatst binnen de instelling

Het PPI (Psychologisch-Pedagogisch Instituut) is een instelling in Amsterdam die al ruim 40 jaar hulp biedt aan jongeren die door allerlei oorzaken vastlopen in het onderwijs.

Het PPI heeft een gedifferentieerd hulpaanbod ontwikkeld waarmee meer dan 1200 jeugdigen worden bereikt, in vestigingen die verspreid zijn over alle wijken van Amsterdam.

De werkwijze van het PPI heeft een drietal centrale kenmerken:

- er wordt nauw samengewerkt met scholen;
- er wordt getracht om een concreet tastbaar doel te bereiken zoals het behalen van het diploma, het deelnemen aan scholing of het verkrijgen van een plaats op de arbeidsmarkt;
- er wordt veel aandacht geschonken aan de vaardigheden die nodig zijn om zo'n concreet doel te bereiken.

Het PPI heeft momenteel een aanbod van vijf verschillende vormen van hulpverlening, waaronder ambulante hulpverlening voor schoolgaande jeugd, daghulp voor niet-schoolgaande jeugd en projecten voor specifieke groepen jeugdigen. Een jongere kan maximaal 2 jaar gebruik maken van het hulpaanbod van het PPI.

Het scholings- en vormingsproject voor meisjes maakt onderdeel uit van 'de projecten voor specifieke groepen jongeren'. In concreto betreft het het project 'islamitische meisjes'. Er is dus sprake van een project binnen een project⁵⁷. Het project 'islamitische meisjes' behoeft daarom enige nadere uitleg.

Dit project bestaat al langere tijd (vanaf 1984) en is destijds opgestart op verzoek van de gemeentelijke afdeling 'leerplicht'. Binnen het project wordt daghulp geboden aan twintig leerplichtige Turkse en Marokkaanse meisjes die voortijdig de school hebben verlaten. Vaak heeft deze voortijdige schooluitval te maken met culturele beweegredenen van de ouders⁵⁸. De meisjes hebben specifieke leerproblemen, gedrags- en/of aanpassingsproblemen.

Het doel van het project 'islamitische meisjes' is:

- vergroting van de sociale redzaamheid en weerbaarheid in de Nederlandse samenleving;
- het bevorderen van doorstroming naar een opleiding of de arbeidsmarkt.

Het project 'islamitische meisjes' wordt uitgevoerd in twee vestigingen van het PPI (Amsterdam West en Amsterdam Oost).

Het activiteitenaanbod omvat onder andere Nederlands, rekenen, maatschappelijke vorming en beroepsoriëntatie

57 Het project 'Islamitische meisjes' heeft inmiddels als reguliere werksoort 'daghulp migranten-meisjes' als specifiek onderdeel van de daghulp niet-schoolgaande jeugd een plaats binnen het PPI gekregen.

58 Ouders kunnen hun dochter zelf aanmelden bij het PPI. In principe loopt de aanmelding echter altijd via leerplicht.

Er wordt niet gewerkt met vakleerkrachten. Dit is overeenkomstig het beleid van het PPI: het PPI stelt zichzelf niet ten doel jongeren op te leiden maar te werken aan **voorwaarden** om jongeren (weer) deel te laten nemen aan onderwijs en arbeid. Het project heeft in zowel in Oost als in West 2 (vrouwelijke) begeleiders die voor 80 à 90% het gehele dagprogramma verzorgen.

Aanleiding en doelstelling scholings- en vormingsproject

Bij de aanvang van het project 'islamitische meisjes' was de aandacht vooral gericht op activiteiten met een hulpverleningskarakter. Toen bleek dat een arbeidsoriëntatie textiele werkvormen goed aansloeg bij de meisjes ontstond de wens om een duidelijker beroepsoriëntatie aan te bieden. Toen er vanuit WVC - in het kader van het scholings- en vormingsproject - subsidie beschikbaar kwam, kon de beroepsoriëntatie winkelpraktijk ontwikkeld worden.

Er ligt een aantal motieven ten grondslag aan de keuze voor de detailhandel.

- Het sluit aan bij de interesse van de meisjes.
- De vooropleiding van de meisjes hoeft niet hoog te zijn.
- Er is een grote behoefte aan winkelpersoneel.
- Het werken in een winkel heeft een bepaalde status in het land van herkomst. Bovendien kunnen meisjes in hun eigen woonomgeving aan de slag en hoeven dus niet te reizen met tram of bus. Deze beide factoren dragen ertoe bij dat ouders eerder geneigd zijn om toestemming te geven voor een betaalde baan in de detailhandel.

De **doelstelling** van het project beroepsoriëntatie winkelpraktijk is het bieden van een **oriëntatie** op werk en/of opleidingsmogelijkheden in de detailhandel (doorstroming richting KMBO-detailhandel).

De voorbereiding van het project is gestart in najaar 1989 en de daadwerkelijke uitvoering in mei 1990.

Organisatie en inbedding binnen de instelling

Het programma vormt een onlosmakelijk onderdeel van het totale aanbod voor islamitische meisjes.

Bij het project 'winkelpraktijk' zijn 5 functionarissen betrokken, te weten een algemene projectcoördinator⁵⁹ (sociaal pedagoog), een inhoudelijk projectmedewerkster (orthopedagoge) en 3 uitvoerend projectmedewerksters (sociale academie en 2 orthopedagogen: 2 in West en 1 in Oost).

Dit vijftal overlegt eens per 6 weken over inhoud, organisatie en voortgang van het project. Verder zijn er contacten met:

- leerplicht (aanmelding/uitval);
- ouders (voortgang, begeleiding);
- beroepskeuzepsycholoog van het PPI (doorstroming en stages).

Omdat het project onderdeel uitmaakt van het PPI kan gebruik gemaakt worden van de faciliteiten die het PPI te bieden heeft. De kracht van het PPI is volgens de geïnterviewden gelegen in de intensieve begeleiding in de beginfase. De islamitische meisjes hebben sterk de neiging om af te haken (omdat ouders het niet belangrijk vinden, wegens ziekte of omdat ze voor gezinsleden moeten zorgen). Wanneer meisjes verzuimen worden ze onmiddellijk thuis bezocht. Het PPI heeft speciale deskundigheid in huis voor het onderhouden van contacten met islami-

59 De projectcoördinator coördineert alle projecten binnen het PPI.

tische ouders. Bovendien heeft het PPI een goede naam, omdat er rekening wordt gehouden met de wensen van islamitische ouders.

Er is sprake van een integratie tussen deelname aan het project en het hulpverleningsaanbod binnen het project 'islamitische meisjes'. Per deelnemster wordt - in het kader van een hulpverleningsplan - bepaald welke doelstelling(en) met het project worden nagestreefd. Enkele voorbeelden van doelstellingen zijn:

- toegepaste rekenvaardigheid vergroten;
- kennis opdoen ten aanzien van werken in een winkel;
- Nederlandse spreekvaardigheid vergroten;
- afspraken leren nakomen;
- eigen mogelijkheden leren ontdekken.

Elk meisje heeft een individuele begeleidster, waarmee doelstellingen, ontwikkelingen en vorderingen enerzijds, en problemen anderzijds worden doorgesproken. Indien wenselijk en haalbaar wordt in het kader van het individuele hulpverleningsplan ook nazorg gegeven. De duur hiervan is maximaal 6 maanden.

Ontwikkeling in denken over hulpverlening

Binnen het PPI is sprake van een ontwikkeling in denken over hulpverlening. De bestaande manier van hulpverlening (sterk verbaal gericht, in twee-gesprekken) moet in de toekomst wellicht vervangen worden gezien de veranderingen in de doelgroepen van het PPI (een toename van allochtone jongeren, terwijl autochtone jongeren steeds meer uit sociaal zwakke milieus komen). De ontwikkeling van een basispakket 'sociale vaardigheidstraining' voor alle doelgroepen binnen het PPI dient in dit kader gezien te worden. De uitwerking van de training varieert per doelgroep. Er is een specifieke invulling voor allochtone jongeren omdat:

- er specifieke aandachtspunten zijn bij de nabesprekingen (bijv. veel allochtone jongeren zijn van huis uit gewend om een (belangrijke) gesprekspartner niet aan te kijken);
- er veel ruimte is ingebouwd om omgangsvormen die binnen de eigen cultuur bestaan uit te wisselen;
- de westerse cultuur niet als dominant wordt gepresenteerd; het gaat erom te leren welk gedrag in welke situatie verwacht wordt.

Deze sociale vaardigheidstraining is sterk toegespitst op beroepssituaties. Voor beroepsoriëntatie 'winkelpraktijk' betekent dit dat de sociale vaardigheden een steeds belangrijkere rol zijn gaan spelen.

6.1.2 Ontwikkeling aanbod en gerealiseerde activiteiten

Ten behoeve van de ontwikkeling van het programma werd contact gelegd met bestaande KMBO-detailhandelopleidingen. Deze bleken echter niet bereid om lesmateriaal beschikbaar te stellen, vermoedelijk vanuit de angst dat het PPI op hun markt zou gaan opereren. Binnen het PPI probeert men echter juist te bereiken dat meisjes doorstromen richting KMBO.

Bij de samenstelling van het programma heeft verder overleg plaatsgevonden met de OVD (Opleiding voor Detailhandel) die wel lesmateriaal beschikbaar had. Daarnaast is oefenmateriaal aangeschaft (kassa's, stellages, verpakkingsmateriaal en dergelijke).

Omdat in vergelijking met andere arbeidsoriëntaties binnen het PPI meer budget beschikbaar was voor dit project, heeft men meer dan gewoonlijk aandacht kunnen besteden aan een systematische opbouw van het programma. Dit heeft geresulteerd

in een vastliggend programmapakket (dat echter flexibel gebruikt dient te worden) specifiek voor islamitische meisjes .

Het programma bestaat uit een twaalfstal lessen 'oriëntatie detailhandel' en een twaalfstal oefeningen 'praktische oriëntatie detailhandel'. Er bestaat een duidelijke onderlinge samenhang doordat na elke theoretische les een praktische oefening volgt: een les elementair rekenen wordt gevolgd door een les kassatraining.

Deelname is verplicht. Bij verzuim dient de betreffende (theoretische) les te worden ingehaald.

Zowel in Amsterdam West als Oost is sprake van een 'doorlopende' groep met een capaciteit van 10 meisjes. De meisjes zijn over het algemeen gemotiveerd om het programma te volgen, met name de praktische oefeningen die vooral gericht zijn op omgang met klanten, spreken aan. Er wordt zowel individueel als groepsgewijs gewerkt. De theorielessen (taal, rekenen e.d.) worden veelal individueel gemaakt vanwege het niveauverschil van de meisjes.

Het programma wordt eenmaal per week gedurende 1,5 uur gegeven en duurt gemiddeld genomen een jaar, waarbij bepaalde onderwerpen verschillende keren herhaald kunnen worden. Sommige meisjes gaan door met extra theoriestof van het KMBO. Dit geldt alleen voor de echt gemotiveerde meisjes, gezien de moeilijkheidsgraad van de leerstof.

Het programma biedt de mogelijkheid tot het volgen van een stage gedurende 8 weken. Deze stage is bedoeld als kennismaking, niet als voorbereiding op werk. Er bestaan vanuit het project ook contacten met winkeliers in de directe omgeving. Deze worden benaderd door de meisjes via interviews met winkeliers en verkoop-medewerkers, die in het kader van het project worden gehouden.

Aanvullende activiteit: Training sociale vaardigheden

Binnen de sociale vaardigheidstraining worden concrete (beroeps)situaties nagespeeld (Bijv. in een winkelsituatie: leren luisteren in een gesprek tussen chef en verkoopster). De training bestaat uit 20 sessies, die gedeeltelijk een overlap vormen met de praktische oefensituaties uit het winkelpraktijkprogramma.

De uitvoering van de training wordt door de begeleidsters afgestemd op de specifieke problematiek van islamitische meisjes. Voor veel van deze meisjes lijken eenvoudige zaken (zoals bijv. een afspraak maken bij de dokter) onoverkomelijke problemen. De omgang met gezag vormt ook zo'n specifiek aandachtspunt. Veel islamitische meisjes zijn geneigd om alles klakkeloos aan te nemen; ze hebben niet geleerd om voor zichzelf op te komen en een eigen mening te vormen.

6.1.3 Kenmerken deelnemersgroep en waardering van de deelnemers

Gedurende de gehele looptijd van het project (mei 1990 - juni 1992) hebben 35 meisjes⁶⁰ deelgenomen aan het winkelpraktijkprogramma. Hiervan zijn 26 meisjes gestart na 1 april 1992 (de startdatum van het onderzoek).

60 Waarvan 13 meisjes binnen de afdeling PPI-oost en 22 meisjes binnen de afdeling PPI-west.

Formele gegevens deelnemersgroep

Van de totale deelnemersgroep is een aantal gegevens bekend.

- De groep bestond uit 23 Turkse meisjes, 7 Nederlandse meisjes⁶¹ en 5 Marokkaanse meisjes.
- De jongste meisjes zijn 13 of 14 jaar (n= 4), de oudsten zijn 17 of 18 jaar (n= 4), de grootste groep (75%) is 15 of 16 jaar.

Van de onderzoeksgroep (n= 26) zijn nog enkele aanvullende gegevens bekend.

- Alle meisjes wonen bij hun ouders, de meeste meisjes zijn al 10 jaar of langer in Nederland⁶².
- De meeste meisjes hebben hoogstens enkele jaren opleiding op LBO-niveau gevolgd.
- Slechts 4 meisjes hebben enige (beperkte) werkervaring.

Deelname en waardering project

De verblijfsduur van de meisjes binnen het project varieert van 2 maanden tot 14 maanden⁶³ (zie tabel 7).

Tabel 7: Aantal maanden dat meisjes deelnamen

	Aantal meisjes (n= 35)
2- 3 maanden	2
4- 6 maanden	12
7-12 maanden	13
13-14 maanden	6
onbekend	2
Totaal	35

De grootste groep heeft het programma 4-12 maanden gevolgd. De gemiddelde verblijfsduur ligt op 8,5 maand. Concreet betekent dit dat 70% van de meisjes de verschillende onderdelen van het programma⁶⁴ (in ieder geval één keer) hebben doorlopen. De voortijdige uitval wordt meestal veroorzaakt door het feit dat meisjes teruggaan naar Turkije/Marokko, door uithuwelijking of wegens problemen in de thuissituatie.

Waardering⁶⁵

- 14 van de 24 meisjes vonden het programma leuk;
- de helft van de meisjes vond het programma een beetje moeilijk;
- 9 van de 22 meisjes⁶⁶ vonden het programma leerzaam, 11 meisjes beantwoorden deze vraag met 'gaat wel'.

61 Een nieuwe ontwikkeling binnen het project islamitische meisjes is de integratie met Nederlandse meisjes. Deze kunnen een deel van het dagprogramma samen met islamitische meisjes volgen.

62 Sommige meisjes zijn wel tijdelijk terug geweest naar hun land van herkomst.

63 De schoolvakanties niet meegerekend.

64 Het programma bestaat voor een deel uit herhaling.

65 De navolgende gegevens zijn alleen bekend van de onderzoeksgroep (n= 26).

66 Die deze vraag beantwoorden.

Samenvatting

De meeste meisjes binnen het project 'winkelpraktijk' zijn van Turkse afkomst en 15 of 16 jaar oud. Ze hebben hoogstens 1 of 2 jaar LBO-opleiding gehad. Ze hebben meestal geen werkervaring.

De meisjes volgen het programma over het algemeen 4-12 maanden, hetgeen betekent dat 70% van de meisjes alle 12 lessen hebben gevolgd voordat ze het PPI verlaten.

De meisjes geven een neutraal of positief antwoord op de vragen naar de waardering van het programma.

6.1.4 Financiën

De financiële verantwoording van het project ziet er als volgt uit:

Totaal beschikbaar voor 3 jaar (subsidie WVC) f 73.300,-

Bestedingen

Salariskosten (3 jaar):

- begeleiding 1,5 uur per week in 2 lokaties	f 16.200,-
- voorbereiding 1 uur per week in 2 lokaties	f 10.800,-
- ondersteuning projectafdeling 2 uur per week	f 15.000,-
- ontwikkeling syllabus	f 6.000,-

Materiaalkosten:

Materiaal Syllabus	f 2.000,-
Aandeel ontwikkelkosten sociale vaardigheidstraining	f 2.000,-
Aanschaf leermateriaal (kassa's, winkelinrichting e.d.)	f 16.500,-
Meubilair, energie, schoonmaak e.d.	f 6.500,-

Totaal f 75.000,-

Het financieel overzicht laat zien dat alle kosten (salariskosten en materiaalkosten) vanuit het projectbudget zijn betaald. Dit is in vergelijking met de andere projecten een unieke situatie.

Het vervolg van de projectactiviteiten zal uit de reguliere middelen betaald worden.

6.1.5 Toekomst

De beroepsoriëntatie winkelpraktijk is een vast onderdeel geworden van het project 'islamitische meisjes' en wordt binnen de Afdeling Oost van het PPI ook al aangeboden binnen de reguliere daghulp. Omdat het project perspectief biedt op school of werk, sluit het aan bij een algemene ontwikkeling binnen het PPI om pas tevreden te zijn als een jongere aan het werk is gekomen of terug is naar school. Er bestaan plannen om in de nabije toekomst (augustus 1993) een samenwerkingsverband met de KMBO-detailhandel op te bouwen. Jongeren met specifiek aanpassingsproblemen, die belangstelling hebben voor een detailhandel-opleiding, worden nu vaak niet toegelaten binnen het KMBO of vallen voortijdig af. Het beoogde samenwerkingsverband zou moeten inhouden dat deze jongeren wel toegelaten gaan worden en specifieke ondersteuning krijgen van het PPI. (Dergelijke samenwerkingsverbanden bestaan nu al bij de opleiding tot kapper en horeca). Een

marktgericht onderzoek zou duidelijk moeten maken in hoeverre er behoefte bestaat aan een specifiek allochtonenproject binnen dit samenwerkingsverband. Ook binnen het project 'islamitische meisjes' zijn er meisjes die van een dergelijk samenwerkingsverband zouden kunnen profiteren, wat betreft doorstroming naar het KMBO.

6.2 Belangrijke (leer)ervaringen

- Binnen de afdeling Oost zijn problemen met de instroom van meisjes. Vanaf april 1991 zijn slechts 7 islamitische meisjes gestart met het project.
- Het gebrek aan medewerking van het KMBO heeft vertragend gewerkt op de ontwikkeling van het programma. Het heeft veel meer tijd en moeite gekost dan verwacht, om de beroepsoriëntatie inhoudelijk van de grond te krijgen.
- De meisjes zijn over het algemeen gemotiveerd om deel te nemen; het project is namelijk gericht op een sector waarin ze geïnteresseerd zijn, ook al willen ze lang niet allemaal doorstromen. Ook de afwisseling en koppeling van theorie en praktijk is een goede formule gebleken.
- De tussenevaluatie heeft enkele knelpunten in de uitvoering van het project winkelpraktijk aan het licht gebracht die vervolgens zijn aangepakt en opgelost. Deze hadden te maken met het draagvlak binnen de afdelingen waar het project wordt uitgevoerd en met de onderlinge communicatie tussen projectorganisatie en de afdelingen. Naar aanleiding hiervan is onder andere de frequentie van onderling overleg verdubbeld.
- De tussenevaluatie heeft er verder toe bijgedragen dat er binnen het project geld vrijgemaakt is om het bestaande programmamateriaal te evalueren en een cursorisch programmapakket te ontwikkelen. Hierdoor is de kwaliteit van het programma verbeterd en ligt er nu een kant en klaar produkt voor de doelgroep.
- Dit ontwikkelde programmapakket is op de afdelingen besproken hetgeen een positief effect heeft gehad op het draagvlak en het enthousiasme binnen de afdelingen voor deze beroepsoriëntatie.
- Met enige aanpassing zou het programma ook gebruikt kunnen worden voor een bredere doelgroep. Er zou - naast een aanpassing wat betreft het niveau van de Nederlandse taal - vooral een grotere variatie moeten komen in de oefenvormen van praktijksituaties. De opzet is waarschijnlijk te schools voor andere doelgroepen (binnen het PPI of soortgelijke instellingen).
- De stap naar werk is voor veel meisjes te ver weg: "...je mag soms al blij zijn dat ze binnen het PPI komen. Sommige meisjes komen nooit alleen op straat of alleen in een winkel..." De meisjes worden echter wel aan het denken gezet over een toekomst waarin het niet meer volstrekt vanzelfsprekend is om alleen maar huisvrouw en moeder te zijn (zie ook 6.3.1).
- Het feit dat er continue aandacht besteed wordt aan het verbreden van het toekomstperspectief bij de islamitische meisjes staat vaak op gespannen voet met de traditionele verwachtingen van de ouders.
- De ervaringen met het vinden van stageplaatsen zijn positief. Deze stage vormt een heel belangrijke ervaring voor een meisje (wat betreft het zelfvertrouwen en de assertiviteit). Bij de selectie van stageplaatsen wordt enerzijds gezocht naar een winkel die dicht bij het woonadres van een meisje is gelegen. Verder wordt gekeken of er goede begeleiding aanwezig is. Winkels als Zeeman en Scholten zijn gemakkelijk toegankelijk. De Hema stelt daarentegen eisen aan de taalbeheersing.
- De gebrekkige beheersing van de Nederlandse taal bij veel allochtone meisjes, vormt een lastig punt binnen de beroepsoriëntatie. ("In de eigen taal weten de meisjes zich vaak wel goed uit te drukken...") Uitgangspunt is echter dat alle

meisjes alle programma-onderdelen volgen vanuit de instelling dat het hun zelf-redzaamheid vergroot.

- Over het algemeen lukt het goed om de meisjes binnen de sociale vaardigheids-training het dubbele perspectief (van de Nederlandse en de eigen cultuur) te laten zien. Men was wel bang dat er mogelijk problemen met ouders zouden ontstaan. Dat is echter niet uitgekomen.

6.3 Realisering algemene projectdoelstellingen

6.3.1 Scholings- en vormingsprojecten moeten uitgaan van de maatschappelijke positie en de sekse-specifieke socialisatie van meisjes

Het project 'islamitische meisjes' als geheel heeft een emancipatorisch karakter. Doel van het project is vergroting van de sociale redzaamheid en weerbaarheid van de meisjes in de Nederlandse samenleving. Deze doelstelling komt voort uit de socialisatie van de islamitische meisjes die in sterke mate bepaald is door de combinatie van sekse en culturele achtergrond. De meisjes bevinden zich in een geïsoleerde en kwetsbare maatschappelijke positie. De veronderstelling dat islamitische meisjes door hun socialisatie onvoldoende zijn toegerust voor werk en opleiding wordt door de projectmedewerkers dan ook volledig onderschreven en vormt het uitgangspunt voor de beroepsoriëntatie 'winkelpraktijk'. Binnen het project 'winkelpraktijk' wordt dit uitgangspunt vooral inhoud gegeven via het aanleren van praktische, concrete vaardigheden. Dit blijkt uit de individuele doelstellingen die per meisje worden geformuleerd bij de start van deelname (tabel 8).

Tabel 8: Individuele doelstellingen

Rekenvaardigheden zoals:	17
- bekend raken met betalingsverkeer, afrekenen op kassa, kennis maten en gewichten	
Sociale vaardigheden zoals:	16
- inzicht krijgen in goede presentatieverkoper, oefenen vaardigheden winkelpraktijk, inzicht krijgen in behoeften consument, leren omgaan met conflicten, voeren telefoongesprek	
Nederlandse taalvaardigheden zoals:	11
- ontwikkelen Nederlandse taal, oefenen alfabet	
Toekomst zoals:	6
- reële toekomstverwachting ontwikkelen, stimuleren positieve houding ten opzichte van school en werk, voorbereiden op instroom regulier onderwijs	
Persoonlijke ontwikkeling zoals:	4
- vergroten zelfvertrouwen, eigenwaarde	
Algemeen zoals:	10
- inzicht krijgen in verkoopproces, warenkennisaspecten, omgaan met telefoonboek	
Totaal ⁶⁷	64

67 Meestal worden 2 of 3 aspecten genoemd.

Uit tabel 8 blijkt dat praktische instrumentele vaardigheden op het gebied van rekenen, taal en sociale omgang het meest genoemd worden in de individuele doelstellingen. Het beïnvloeden van de houding ten opzichte van werk en school wordt slechts in een beperkt aantal gevallen expliciet als doelstelling genoemd.

Toetsing van het project aan de lijst van emancipatorische aandachtspunten levert het volgende beeld op.

- De deelnemersgroep bestaat alleen uit meisjes omdat de ouders dit als een belangrijke voorwaarde stellen. Binnen de reguliere daghulp van het PPI zelf geeft men echter de voorkeur aan een groep van jongens en meisjes, omdat dit meer aansluit bij de maatschappelijke realiteit⁶⁸. Dat neemt niet weg dat de begeleidsters aangeven dat de meisjes gemakkelijker over problemen (rondom sexualiteit, gezondheid en vriendjes) praten juist omdat er geen jongens in de groep zitten.
- Het versterken van het gevoel van eigenwaarde en het benadrukken van de sterke kanten van een jongere vormen in het algemeen belangrijke uitgangspunten binnen het PPI. Doch voor de islamitische meisjes geldt in het algemeen dat ze extreem onzeker zijn over hun eigen kunnen.
- Specifiek voor de islamitische meisjes is de nadruk die gelegd wordt op het versterken van de autonomie. De meisjes zitten thuis in een situatie dat er veel voor ze wordt gedaan. Er is sprake van een grote passiviteit, in het begin komen de meisjes bijv. nauwelijks met vragen.
- De aanwezigheid van vrouwelijke begeleiding wordt als belangrijke voorwaarde gesteld door de ouders. Een vrouwelijke begeleidster werkt positief op de onderlinge uitwisseling binnen de groep, doch alleen een allochtone begeleidster kan fungeren als positief voorbeeld/identificatiemodel voor de meisjes⁶⁹.
- Een dubbel toekomstperspectief (van moederschap en werken) is voor de meisjes volstrekt niet aan de orde. Wanneer een meisje wil gaan werken (hetgeen meestal voortkomt uit een financieel motief) dan is dat tot het moment dat ze kinderen krijgt.
- De thuissituatie van een meisje wordt zoveel mogelijk betrokken bij het project. Er wordt minimaal eenmaal per 3 maanden contact gelegd.
- Het oefenen van sociale vaardigheden wordt als essentieel gezien, zoals uit het voorgaande reeds is gebleken.

6.3.2 Het verbeteren van de kwaliteit van de hulpverlening aan meisjes in het algemeen

Het project 'winkelpraktijk' heeft nieuwe impulsen gegeven aan de hulpverlening aan islamitische meisjes. De praktische oefensituaties brachten duidelijker dan voorheen aan het licht dat de meest 'simpele' zaken problemen vormen voor deze meisjes. Dit betekent dat de sociale vaardigheden ten behoeve van zelfredzaamheid stapje voor stapje moesten (en konden) worden ontwikkeld.

Verder heeft het project 'winkelpraktijk' er in belangrijke mate toe bijgedragen dat de invalshoek van het project 'islamitische meisjes' naast algemeen vormend ook arbeidstoeleidend is geworden.

De beroepsoriëntatie winkelpraktijk heeft ook een stimulerende effect gehad op de ontwikkeling die gaande is binnen het PPI als geheel om meer resultaatgericht

68 Er is binnen het PPI geen beleid om meisjes als aparte doelgroep te onderscheiden. Alleen in bijzondere situaties worden groepen gevormd op basis van sexe, bijvoorbeeld bij het sexualiteitsproject.

69 Er is één Marokkaanse vrouw verbonden aan het project 'islamitische meisjes'.

(naar arbeidstoeleiding) te werken. Het model (van theorie en praktische oefeningen op basis van een **cursorisch** programma) is nieuw voor het PPI. De ervaringen met dit model zijn positief. Ondanks het feit dat het om een heel klein project gaat voor een specifieke doelgroep, heeft het model een zekere voorbeeld-functie gekregen.

6.3.3 Effecten op de deelnemers: bevordering zelfredzaamheid en deelname arbeid/vervolgopleiding

Zelfredzaamheid

Binnen het project 'winkelpraktijk' wordt de doelstelling 'bevordering zelfredzaamheid' vooral geoperationaliseerd via de ontwikkeling van praktische vaardigheden (zie tabel 8). Volgens de begeleiders is de individuele doelstelling bij 17 van de 26 meisjes voor een belangrijk deel gerealiseerd en bij 9 meisjes voor een beperkt deel. Dit betekent een succespercentage van 60%.

Beantwoording van de vragen die over zelfredzaamheid in de vragenlijsten werden gesteld aan begeleiding en meisjes laat het volgende beeld zien.

Tabel 9: Verbetering zelfredzaamheid

	Verbeterd volgens begeleiding bij	Verbeterd volgens meisjes zelf bij
Beter voor je mening uitkomen	21 v.d. 26 meisjes	9 v.d. 21 meisjes
Zelf beslissingen nemen	20 v.d. 26 meisjes	7 v.d. 21 meisjes
Vaker initiatief nemen	21 v.d. 26 meisjes	5 v.d. 21 meisjes
Meer zelfvertrouwen	24 v.d. 26 meisjes	15 v.d. 21 meisjes
Beter voor jezelf zorgen	8 v.d. 26 meisjes	2 v.d. 21 meisjes

De begeleiding vindt veel vaker dan de meisjes zelf dat er sprake is van een verbetering⁷⁰, wat betreft zelfredzaamheid. De meisjes vinden alleen in meerderheid dat hun zelfvertrouwen is toegenomen⁷¹.

Deelname arbeid/vervolgopleiding

Volgens de begeleiding heeft deelname aan het project voor 5 meisjes de kans op betaald werk zeker vergroot, terwijl dit bij 13 meisjes misschien het geval is (verbetering bij 70% van de meisjes).

De kans op welslagen van een vervolgopleiding is zeker vergroot bij 8 meisjes en misschien bij 12 meisjes (verbetering bij 77% van de meisjes).

Voor de gerealiseerde uitstroom (op het moment dat meisjes het PPI verlieten) zie tabel 10.

⁷⁰ Meestal vindt men dat er sprake is van een kleine verbetering.

⁷¹ Er dient wel rekening gehouden te worden met het feit dat dit type (intra-persoonlijke) vragen voor allochtone jongeren vaak moeilijk zijn te beantwoorden.

Tabel 10: Gerealiseerde en verwachte uitstroom

	Aantal meisjes (n= 35)
Meisjes die PPI hebben verlaten (n= 24)	
- naar KMBO (n= 12), MAVO (n= 1), Kappersopl. (n= 2) Vormingscentrum (n= 1)	16
- naar werk (en evt. KMBO)	3
- weet niet wat ze wil/mag niet werken/uitgehuwelijkt	5
- onbekend	1
Meisjes die nog op PPI zitten (n= 10)	
- wil (vervolg)opleiding gaan doen	3
- gaat binnenkort trouwen (misschien werken)	3
- weet nog niet wat ze wil	3
- wil in winkel gaan werken	1
Totaal	35

De tabel maakt duidelijk dat 19 van de 24 meisjes die het PPI verlieten doorge-
stroomd zijn naar (meestal) opleiding of (soms) werk. Dit is 80% van de totale
uitstroom van meisjes.

7 Samenvatting en vergelijking

In deze samenvatting worden de projecten puntsgewijs samengevat en 2 aan 2 vergeleken. Gezien de veelheid aan gegevens beogen we hierbij niet volledig te zijn.

7.1 De projecten binnen residentiële voorzieningen

	Leo Stichting	De Brink
Omvang van de instelling	Groot internaat (150 jongeren, waarvan 15 meisjes) met uitgebreide schoolopleiding.	Klein meisjesinternaat met 22 meisjes en VSO-school.
Doelgroep	Meisjes met meervoudige problematiek in de leeftijd 10-18 jaar.	Idem in de leeftijd 13-18 jaar.
Gem. verblijfsduur jongeren	23 maanden	11 maanden
Aanleiding project	Behoeft om aantal meisjes in instellingen uit te breiden en daardoor toegankelijkheid van opleidingsmogelijkheden voor meisjes te vergroten.	Een meer naar buiten gerichte benadering ontwikkelingen, door systematische aandacht te besteden aan het beroeps-perspectief.
Doelstelling	- Instroom meisjes bevorderen door vrouw/meisjes vriendelijker maken van instelling. - Ontwikkelen specifieke meisjesactiviteiten (vorming). - Bevorderen zelfstandigheid van meisjes.	Vergroten van economische zelfstandigheid en maatschappelijke weerbaarheid van meisjes.
Duur	2,5 jaar	1 jaar en 10 maanden
Aanbod School-programma	- Lessen creatieve vorming in kleine groepjes gedurende 2 à 3 uur per week. - Sexuele voorlichting. - Vierdaags programma over schoonheidsverzorging. - Deelname 'Roosje van G.'.	Opleiding kantoor-assistente. Vormingsprogramma. 'Vorbereiding op werk' voor alle klassen.

	Leo Stichting	De Brink
Aanbod Internaaits-programma	- Gespreksbijeenkomsten voor meisjes - Activiteitencommissie (meisjes en begeleiding) . langer lopende activiteiten o.a. jazzballet en fitness . speciale activiteiten (o.a. ervaringsleertocht) . meisjeskrant . thema-avond 'omgaan met jezelf' en 'nee kunnen zeggen' . enkele eenmalige activiteiten (o.a. play-back avond) . eigen ruimte voor meisjes. - Deelname medewerkers cursus 'vrouw en gezag' STAT. - Inservice-training 'emancipatie' en 'meisjeshulpverlening'. - Nieuwe brochure. - Personeelsenquête voor- en na de meting.	- Werkgroep ontwikkeling programma. - Cursus arbeidsoriëntatie en sollicitatietraining (afsluiting door getuigschrift). - Informatiekrant. - Cursus zelfverdediging. - Eénmalige activiteiten. - Themabijeenkomsten voor groepsleiding. Overig - Brochure voor ouders over de 1990 maatregel. - Aanschaf van de jeugdkrant 'Primeur'. - Aanschaf van een computer leefgroep.
Deelnemers: - Internaat-groep - Schoolgroep	28 meisjes 45 meisjes	34 meisjes 10 meisjes (kantooropl.) ± 50 jongeren (vormings-progr.)
Personele invulling	Programma wordt uitgevoerd door interne functionarissen en medewerkster van STAT (binnen internaat).	Programma wordt uitgevoerd door interne en externe medewerkers. Er is een externe projectcoördinator aangesteld.
Beschikbare tijd	Projectuitvoerster coördinator/internaat is vrijgesteld voor 4 uur per week.	Projectcoördinator is aangesteld voor 4 uur per week.
Zwaartepunt project	Het leefklimaat voor meisjes verbeteren (via eigen activiteiten en deskundigheidsbevordering hulpverlening aan meisjes). Het versterken van de eigen positie van meisjes op school.	Cultuurverandering bewerkstelligen binnen organisatie, meer aandacht voor maatschappelijke toekomst van meisjes.

	Leo Stichting	De Brink
Realisering uitgangspunt (algemene doelstelling)	Er is aandacht besteed aan deskundigheidsbevordering bij werkers op het gebied van meisjesbushulpverlening.	Men streeft naar een betere voorbereiding van meisjes op de arbeidsmarkt. Meisjes worden niet als specifieke groep onderscheiden.
Verbetering kwaliteit hulpverlening	Project heeft geleid tot een aantal positieve effecten.	Doelstelling in belangrijke mate bereikt.
Bereikte effecten meisjes	Bij een minderheid van de meisjes is (volgens meisjes en begeleiding) sprake van verbeteringen op het gebied van zelfredzaamheid. Vergroten van kans op werk-/vervolgopleiding is op school aandachtspunt geworden door te stimuleren dat meisjes langer op school blijven. Aantal meisjes op school is toegenomen (van 8 naar 17).	Bij een minderheid van de meisjes is (volgens meisjes en begeleiding) sprake van verbetering ten aanzien van zelfredzaamheid. Bij iets meer dan de helft van de meisjes uit de onderzoeksgroep (n= 14) is misschien sprake van een grotere kans op werk (welslagen vervolgopleiding (volgens begeleiding).
Sterke punten	- Doelstelling is gericht op gehele organisatie. Hiermee kan project voorbeeldfunctie vervullen voor andere instellingen. - Meisjes zijn ondanks moeizame start redelijk tot goed gemotiveerd. - Project heeft bewerkstelligd dat er meer aandacht is gekomen voor positie van meisjes binnen de instelling. - Schoolgedeelte loopt goed. - Opzet enquête goede zaak.	- Doelstelling is gericht op gehele organisatie. Ook dit project kan inspiratiebron voor andere instellingen zijn. - Methodische, doordachte aanpak van programma-onderdelen. - Aandacht voor overdraagbaarheid programma's. - Aandacht voor continuering programma - Programma loopt goed. - Aanstelling externe coördinator.
Zwakke punten	Continuering in gang gezette ontwikkeling binnen internaat en voortzetting meisjesactiviteiten onzekere zaak.	De geïsoleerde ligging van De Brink beperkt de externe gerichtheid van de instelling en bemoeilijkt het vinden van stagemogelijkheden. Opleidingsgedeelte heeft het handicap van beperkte verblijfsduur meisjes.

	Leo Stichting	De Brink
Toekomst	Continuering meisjesactiviteiten is onzeker vanwege herstructurering en bezuiniging van de dienst waar de activiteiten zijn ondergebracht. Voortzetting activiteiten in specifieke meisjesleefgroep biedt perspectief. VSO school gaat door en hoopt op uitbreiding activiteiten.	- Instelling werkgroep voor continuering uitgangspunten project. - Opzetten soc.vaardigheidstraining voor meisjes. - Voortzetting cursus arbeidsoriëntatie. - Schoolprogramma wordt gecontinueerd.
Overdraagbare producten	Project kan gezien worden als een 'Pilot'-studie binnen een jongensinternaat. Ervaringen kunnen gebundeld en gebruikt worden voor andere instellingen.	De cursus arbeidsoriëntatie is uitgewerkt tot een programmapakket voor soortgelijke doelgroepen.

7.2 De projecten binnen instellingen voor daghulpverlening

	PPI	WIL-project
Doelgroep	Islamitische meisjes die afgehaakt zijn in regulier onderwijs (leeftijd 13-18 jaar).	Meisjes met hulpverleningscontacten (leeftijd 13-21 jaar)
Aanleiding project	De wens om een serieuze beroepsoriëntatie aan te bieden.	De wens om een niet-traditioneel opleidingsprogramma aan te bieden met perspectief op werk.
Doelstelling project	Oriëntatie op werken of opleidingsmogelijkheden in de detailhandel.	Meisjes zodanig opleiden dat ze via een stageplek kans op werk hebben.
Startdatum	Najaar 1989 (voorbereiding) Mei 1990 (uitvoering)	Oktober 1989
Aanbod	12 lessen theorie en 12 bijbehorende lessen praktische oefening. 20 lessen sociale vaardigheden. Programma beslaat een schooljaar.	Gedurende 2,5 dag per week DTP-scholing met gemiddelde duur van 10 maanden. Apart vormingsaanbod van 2,5 uur per week.
Personele invulling	Programma wordt uitgevoerd door PPI medewerkers die pedagogisch geschoold zijn.	Scholingsaanbod is uitgevoerd door particulier DTP-bureau. Docente blijkt vakgeschoold en didactisch geschoold te moeten zijn. Ook affiniteit met de doelgroep is een vereiste. Vormingsaanbod wordt uitgevoerd door extern Vormingscentrum.
Realisering uitgangspunt alg. doelstelling	Sekse-specifieke socialisatie en maatschappelijke posities van islamitische meisjes is uitgangspunt project.	Het DTP-project sluit aan bij de maatschappelijke positie van meisjes. Men gaat niet uit van een specifieke socialisatie van meisjes.
Verbetering kwaliteit hulpverlening instelling	Project ondersteunt ontwikkeling binnen PPI om meer resultaatgericht te werken.	Project confronteert instelling met eisen die een resultaatgericht project stelt. Project laat zien wat mogelijk is met deze doelgroep.

	PPI	WIL-project
Bereikte effecten bij meisjes	- Volgens begeleiding is sprake van verbetering 4 items zelfredzaamheid. Meisjes zelf zeggen meer zelfvertrouwen te hebben gekregen. - 16 van de 24 meisjes stroomden door naar vervolgopleiding. - 3 van de 24 meisjes vonden werk. (Succespercentage 80%)	- Effecten op zelfredzaamheid zijn onbekend. - 7 van de 40 meisjes zijn doorgestroomd naar vervolgopleiding. - 9 van de 40 meisjes hebben werk gevonden. (Succespercentage: 40%)
Knelpunten	Tegenvallende instroom van meisjes. Verbreden toekomstperspectief bij meisjes staat vaak op gespannen voet met traditionele verwachtingen van ouders.	Problemen met computer-apparatuur. Een goede docente blijkt moeilijk te vinden. Uitvoering project wordt bemoeilijkt door brede en niet selectieve instroom van meisjes. Beperkte mogelijkheden voor stage en werk.
Sterke kanten	Goed ontwikkeld programma. Programma sluit aan bij interesses meisjes. Goede mogelijkheden op de arbeidsmarkt.	Het project heeft de meest gewaagde of misschien beter ambitieuze invulling gekregen van alle projecten. Laagdrempelige voorziening. Project sluit aan bij interesse van meisjes.
Toekomst	Project is onderdeel geworden van reguliere aanbod. Plannen voor samenwerkingsverband met de KMBO-detailhandel.	Project is onderdeel geworden van reguliere aanbod.
Overdraagbare produkten	Programmapakket is voor andere instellingen bruikbaar.	Programma is nog niet goed ontwikkeld.

8 De activiteiten van STAT

8.1 Omschrijving rol en activiteiten

STAT is een instituut voor deskundigheidsbevordering binnen de jeugdhulpverlening. Binnen STAT is een (vrouwelijke) functionaris aangesteld voor de begeleiding en coördinatie van de scholings- en vormingsprojecten voor meisjes. De rol van STAT bij de scholings- en vormingsprojecten voor meisjes heeft bestaan uit de volgende onderdelen:

- 1 de selectie van instellingen en de voorbereiding van het project;
- 2 het verdelen van de subsidie over de betrokken instellingen;
- 3 het leveren van een bijdrage aan de programma's van de instellingen;
- 4 deskundigheidsbevordering via cursussen, het bijhouden van nieuwe ontwikkelingen en literatuur;
- 5 het organiseren van bijeenkomsten voor onderlinge uitwisseling tussen de vier instellingen;
- 6 het ontwikkelen van initiatieven binnen de jeugdhulpverlening (lezingen en dergelijke) voor de overdracht van ervaringen en resultaten.

Op basis van het beschikbare budget had de medewerkster van STAT ongeveer anderhalve dag per twee weken beschikbaar voor het project.

Ad 1 De selectie van instellingen en de voorbereiding van het project

De selectie van instellingen is gebeurd overeenkomstig de door WVC gestelde selectiecriteria (zie hoofdstuk 1). STAT heeft de aanwezigheid van voldoende draagvlak binnen het management van de vier instellingen, achteraf gezien goed ingeschat.

De medewerkster van STAT heeft als inhoudelijke voorbereiding voor het project de cursus 'socialisatie en economische zelfstandigheid van meisjes' ontwikkeld en uitgevoerd. De cursus had als doel het bevorderen van kennis over en inzicht in sekse-specifieke socialisatie en maatschappelijke positie van meisjes. Deze tweedaagse cursus is gevolgd door 2 projectmedewerkers van het PPI en door 3 medewerkers van het DTP-project; 4 deelnemers waren afkomstig van De Brink terwijl de Leo Stichting met 6 deelnemers vertegenwoordigd was.

Alle geïnterviewden zijn positief in hun waardering voor de cursus. Vooral de onderlinge uitwisseling werd als positief ervaren. De geïnterviewden van de Leo Stichting en van de WIL-projecten geven aan de cursus inhoudelijk ook als zeer nuttig te hebben ervaren.

De cursus heeft echter niet bijgedragen aan het realiseren van de uitgangspunten van de algemene projectdoelstelling '....het ontwikkelen van programma's die uitgaan van de maatschappelijke positie en de sexespecifieke socialisatie van meisjes....'⁷². Hiervoor was vermoedelijk ook een langere en intensievere voorbereidingsfase nodig geweest.

Ad 2 Het verdelen van de subsidie

STAT heeft gekozen voor een gelijke verdeling van de beschikbare subsidie over de projecten. Deze verdeling is niet door alle instellingen als de juiste ervaren. De medewerkster van STAT op haar beurt, vond haar coördinerende en begeleidende taak niet goed verenigbaar met de verdeling van gelden. Zij had de voorkeur gege-

72 Overeenkomstig de algemene doelstelling van de projecten.

ven aan een adviserende rol naar WVC toe (zoals dat ook het geval was bij de selectie van instellingen).

Een langere voorbereidingsfase had het mogelijk kunnen maken om (inhoudelijke) criteria te formuleren voor de verdeling van de beschikbare gelden.

Ad 3 Het leveren van een bijdrage aan de programma's

De medewerkster van STAT heeft zich hierbij nagenoeg alleen gericht op de Leo Stichting. Er zijn twee inservice-trainingen voorbereid, uitgevoerd en geëvalueerd binnen deze instelling. Zij zag geen aanleiding om zich meer bezig te houden met de programma-ontwikkeling en uitvoering binnen de andere projecten. Binnen het DTP-project was weliswaar zeker tijdens de eerste helft van het project wel sprake van een inhoudelijk knelpunt (namelijk binnen het vormingsprogramma). Het DTP-project heeft er echter voor gekozen om de problemen met het betreffende vormingscentrum zelf op te lossen en niet een andere koers te gaan varen. Binnen De Brink had men meer initiatief vanuit STAT naar de eigen instelling wel op prijs gesteld.

Overigens bood het beschikbare budget van STAT voor het project ook weinig ruimte voor meer activiteiten.

De geïnterviewde medewerkers van de Leo Stichting hebben de activiteiten van STAT (voor de Leo Stichting) als zeer positief ervaren. Men vond de medewerkster van STAT meedenkend, verhelderend, stimulerend en ondersteunend. Het werd als prettig ervaren dat het aanbod vanuit STAT heel breed was, hetgeen veel ruimte gaf om zelf de invulling van het programma te bepalen.

Ad 4 Deskundigheidsbevordering via cursussen en literatuur

Na de tussenevaluatie heeft de medewerkster van STAT middels een enquête geïnventariseerd in hoeverre er behoefte was aan een cursus 'Rolbewustwording en roldoorbreking' dan wel of er deskundigheidsbevordering rond een ander thema gewenst was. Voor geen van beide cursussen bleek interesse te bestaan.

Wel hebben projectmedewerkers van De Brink in het kader van hun project gebruik gemaakt van het bestaande cursusaanbod van STAT via deelname aan de cursussen 'projectmatig werken' en 'sociale vaardigheden'.

In het kader van het emancipatieproject hebben medewerksters van de Leo Stichting deelgenomen aan de cursus 'vrouw en gezag'. De deelname aan cursussen is steeds positief gewaardeerd.

De projecten hebben verschillende keren literatuur over actuele ontwikkelingen toegestuurd gekregen.

Binnen de Leo Stichting heeft men actief gebruikt gemaakt van dit begeleidingsonderdeel van STAT. De medewerkster van STAT heeft een literatuurpakket samengesteld voor de groepsleiding.

Ad 5 Het organiseren van bijeenkomsten over uitwisseling tussen projecten

Vanaf het allereerste begin zijn er zeven gezamenlijk bijeenkomsten georganiseerd. Toen de projecten eenmaal van start waren gegaan en de subsidie was verdeeld, waren de gezamenlijke bijeenkomsten vooral bedoeld voor onderlinge uitwisseling en bespreking van onderzoeksrapportages.

Mede op basis van de introductie-cursus was de verwachting ontstaan dat de onderlinge uitwisseling tijdens de duur van de projecten een zinvolle aangelegenheid zou blijven. In de praktijk echter bleken uitwisseling en discussie nauwelijks van de grond te komen.

Ook een schriftelijk verslag van een bezoek van de medewerkster van STAT aan de vier projecten teneinde de onderlinge uitwisseling te bevorderen, had niet de beoogde uitwerking. De projecten bleken hiervoor te sterk van elkaar te verschil-

len. Dit is in ieder geval voor een aantal mensen teleurstellend geweest en heeft ertoe geleid dat de gezamenlijke bijeenkomsten - na een veelbelovende start - niet goed tot ontwikkeling zijn gekomen.

Ad 6 De overdracht van ervaringen en resultaten

De activiteiten wat betreft de overdracht van ervaringen moeten voor het merendeel nog plaatsvinden. Het overdraagbaar maken van ontwikkelde programma's vormt onderdeel van de algemene doelstelling van de projecten (zie hoofdstuk 1 Inleiding). De projectmedewerkers van De Brink hebben hier het meeste werk van gemaakt (via het ontwikkelen van een cursus arbeidsoriëntatie voor instellingen binnen de jeugdhulpverlening). Zij ervaren het als een manco dat er - nu de projecten zijn afgelopen - nog geen duidelijkheid is over zaken als 'hoe wordt zo'n programmapakket verspreid en door wie gebeurt dit'.

8.2 Conclusies en aanbevelingen

De geïnterviewde medewerkers van de 4 projecten zijn over het algemeen redelijk tevreden over de activiteiten van STAT. De cursussen en de inservice-trainingen zijn unaniem positief gewaardeerd. Men is minder enthousiast over de activiteiten die voor de instellingen gezamenlijk werden georganiseerd. De waardering varieert van 'de medewerkster van STAT heeft haar best gedaan', tot 'ze had meer kunnen doen'.

De verdeling van de subsidie is volgens een aantal geïnterviewden te willekeurig geweest. Dit had plaats moeten vinden op basis van inhoudelijke criteria en concretere plannen van activiteiten. Overigens is niet iedereen het hier mee eens. Soms is het als heel prettig ervaren dat er snel geld was voor de gehele projectduur en dat er veel ruimte was om een project inhoudelijk zelf in te vullen.

Gedurende de rit is steeds duidelijker geworden dat de begeleiding van de projecten een kwestie van individueel maatwerk diende te zijn. Wat betreft de Leo Stichting is dit goed uit de verf gekomen. Voor het DTP project was het wellicht nuttig geweest om tussentijds nog eens te bekijken in hoeverre er mogelijkheden waren vanuit STAT voor ondersteuning bij de bestaande problemen.

Aanbeveling

Het is aan te bevelen om als begeleidende en coördinerende instelling in de beginfase een plan van activiteiten (en bijbehorende financieel plaatje) op te stellen en voor te leggen aan de projecten. Zo'n plan kan dan op basis van ontwikkelingen in het verloop van de projecten - waardoor de begeleidende en coördinerende taak meer profiel krijgt - bijgesteld of nader ingevuld worden. Hierdoor is en blijft voor iedereen duidelijk wat men van een coördinerende instelling wel en niet kan verwachten. Voor de coördinerende instelling is het duidelijk wat men van de projecten mag verwachten. Omdat dit nu niet expliciet is duidelijk gemaakt, lag de kans op teleurstellingen aan beide zijden steeds op de loer.

9 Conclusies en aanbevelingen

9.1 Belangrijkste conclusies ten aanzien van voorbereiding, uitvoering en gerealiseerde doelstellingen

Vorbereiding van de projecten (procesevaluatie)

- Voor de residentiële instellingen bood de algemene doelstelling zoals deze vanuit WVC geformuleerd was te weinig houvast. De externe projectcoördinator van De Brink werd geconfronteerd met een projectidee dat nog volledig inhoud moest krijgen. Bij de Leo Stichting heeft men veel tijd besteed aan de concrete invulling van het project.
Voor het PPI en het WIL-project was de algemene formulering geen probleem. Zij konden voortbouwen op bestaande scholing en vormingsprogramma's.
- De keuze voor een grote diversiteit aan deelnemende instellingen maakte de onderlinge uitwisseling niet gemakkelijk. De deelnemende instellingen deden uiteenlopende ervaringen op, waardoor de herkenning slechts beperkt was. De uitwisseling was wellicht produktiever verlopen als er frequenter, gestructureerder en meer thematisch was vergaderd.

Uitvoering (procesevaluatie)

- Het ontwikkelen van een scholingsprogramma (DTP-opleiding en opleiding 'winkelpraktijk') is geen gemakkelijke opdracht. Hierbij doen zich problemen voor zoals instanties die niet bereid zijn om mee te werken (bestaande opleidingsinstituten zijn bang voor vermeende concurrentie) en de specifieke eisen die de doelgroep stelt.
- Bij de uitvoering van opleidingsprogramma's binnen een residentiële instelling (zoals De Brink) kan men te maken krijgen met een tweetal belangrijke beperkingen:
 - . de beperkte verblijfsduur van meisjes maakt het moeilijk om een opleiding af te maken;
 - . de geïsoleerde ligging van het internaat beperkt de mogelijkheden voor het vinden van stageplaatsen.
- Er is via de projecten binnen De Brink en binnen de Leo Stichting ruime ervaring opgedaan met groepsgerichte activiteiten met een thematisch karakter.
- De cultuur van een residentiële instelling is een belangrijke factor bij het streven om meisjes beter voor te bereiden op economische zelfstandigheid (zoals binnen De Brink is gebleken).
- Het feit dat de doelstelling voor de scholings- en vormingsprojecten in zeer algemene termen is geformuleerd, bood de instellingen de ruimte om een grote diversiteit aan activiteiten voor meisjes te organiseren. Aan de ene kant kan dit als positief beoordeeld worden. Aan de andere kant is de link van de projecten met het uitgangspunt: de 1990-maatregel soms moeilijk te leggen. Er is geen sprake van een gezamenlijk vertrekpunt en onderschrijving van enkele relevante uitgangspunten, bijvoorbeeld ten aanzien van sekse-specifieke socialisatie van meisjes. Hierdoor heeft het experiment slechts een beperkte hoeveelheid kennis opgeleverd ten aanzien van de specifieke positie van meisjes in de jeugdhulpverlening en de meest optimale wijze waarop deze meisjes toegeleid kunnen worden naar een arbeidsplaats of een opleiding. De discussie of meisjes in de jeugdhulpverlening op een andere wijze socialiseren dan jongens heeft pas aan het einde van het project met de onderzoeker plaatsgevonden naar aanleiding van de concept eindrapportage.

- Het onderzoek heeft een belangrijke rol vervuld in stimulering en bijsturing van de verschillende projecten door het uitbrengen van een tussenrapportage, waarin de projecten helder beschreven stonden, de voortgang beschreven werd en enkele aanbevelingen voor het vervolg gedaan zijn.
- De meisjes zelf zijn in het onderzoek slechts in beperkte mate aan het woord geweest. De aantallen ingevulde vragenlijsten zijn eigenlijk te klein om conclusies aan te verbinden. De algemene indruk is dat de programma's door de meisjes wisselend tot positief zijn gewaardeerd.
- Binnen een grote instelling (als de Leo Stichting) is het van belang dat een project als het onderhavige wordt ondersteund door een breed samengestelde stuurgroep (breed wat betreft functie en sekse).
- Er zijn minder goede ervaringen opgedaan met een programma waarin het vormingsgedeelte volledig op zich zelf staat (zoals bij het DTP-project het geval is).
- Het DTP-programma en het project 'winkelpraktijk' sluiten aan bij de interesse van de doelgroep. Het is moeilijk gebleken om een goede DTP-docente voor de doelgroep te vinden.
- Een DTP-programma waarmee men concrete resultaten wil boeken (in de vorm van werk voor de meisjes) valt moeilijk te verenigen met lage drempel voor toelating die het WIL-project hanteert. Een en ander lijkt alleen verenigbaar door extra financiële ondersteuning (in de vorm van een tweede ruimte en een tweede docent).
- Het beschikbare financiële budget is onvoldoende gebleken voor het DTP-project (door kosten aantrekken externe deskundigheid en hoge kosten van (onderhoud)-apparatuur).

Gerealiseerde effecten (effectevaluatie)

- De effectevaluatie heeft slechts beperkte waarde, vanwege het geringe aantal jongeren dat betrokken kon worden in deze effectevaluatie. Dit geringe aantal is mede veroorzaakt doordat de projecten al begonnen waren, voordat het onderzoek gestart werd. Bij de meisjes die al deelnamen aan het project kon geen voormeting worden afgenomen.
Een ander knelpunt bij de effectevaluatie betreft het niet voorhanden zijn van relevant valide testmateriaal. Het achterhalen van deze kwantitatieve gegevens heeft heel veel werk opgeleverd en relatief weinig opgeleverd. Er had beter gekozen kunnen worden voor een meer beperkte opzet.
- Binnen de residentiële voorzieningen zijn vooral concreet te benoemen veranderingen op het gebied van hulpverlening (aan meisjes) gerealiseerd.
- Binnen het PPI en het WIL-project is respectievelijk 80% en 40% van de meisjes die deelnamen, doorgestroomd naar vervolgopleiding/werk. Binnen het PPI is sprake van positieve effecten op het gebied van zelfredzaamheid.
- Alleen De Brink en het PPI hebben overdraagbare programma's voor meisjes ontwikkeld die aansluiten bij de 1990-maatregel. Er zijn bij de start van het experiment geen afspraken gemaakt over wat er gebeurt met de gedurende het experiment ontwikkelde materiaal.
- Een aantal kenmerken van meisjeshulpverlening is in alle projecten terug te vinden (zoals het versterken van het gevoel van eigenwaarde en van het zelfvertrouwen van een meisje). De kenmerken werden echter slechts zelden als specifiek voor meisjes gezien (Bij het DTP-project geldt dit voor de sekse-specifieke samenstelling van de groep en bij het winkelpraktijkproject voor de aandacht die uit moet gaan naar de versterking van de autonomie van meisjes.).
- De programma's van het WIL-project, het PPI en De Brink gaan wat betreft de inhoud uit van de maatschappelijke positie van meisjes. Het programma van het PPI gaat ook uit van de sekse-specifieke socialisatie van islamitische meisjes.

Binnen de Leo Stichting is een aanzet gegeven tot deskundigheidsbevordering op het gebied van meisjeshulpverlening.

Eindconclusie

Binnen twee instellingen zijn overdraagbare programma's ontwikkeld, die beide aansluiten bij de maatschappelijke positie van meisjes in de jeugdhulpverlening. In één instelling is een dergelijk programma nog in ontwikkeling.

De algemene doelstelling van de scholings- en vormingsprojecten is dus in beperkte mate gerealiseerd. De doelstelling is het meest gerealiseerd binnen het PPI, gevolgd door De Brink (via de programma's die daar ontwikkeld zijn) en het minst binnen de Leo Stichting. De Leo Stichting heeft binnen de vier projecten van het begin af aan een aparte plaats ingenomen, omdat men (slechts) wilde bereiken dat meisjes meer gebruik zouden kunnen gaan maken van **bestaande** opleidingsmogelijkheden. Binnen de VSO-school zijn op dit punt ook al positieve resultaten geboekt.

9.2 Aanbevelingen

Aanbevelingen voor de geëvalueerde projecten

Er zijn twee aanbevelingen te geven voor de voortgang van de geëvalueerde projecten :

- Voor de voortgang van het veranderingsproces dat in gang gezet is binnen de Leo Stichting is het aan te bevelen dat er voor de nabije toekomst een aandachtfunctionaris wordt aangesteld. Deze kan ervoor waken dat ontwikkelingen in gang gezet binnen de cultuur van de organisatie niet verzanden.
- Voor het WIL-project is van belang om op korte termijn een programmapakket te ontwikkelen zodat de toch al sterke belasting voor de docent verminderd kan worden. Verder is het aan te bevelen om het project meer financiële ondersteuning te geven. Op basis van de ervaring van de afgelopen 2 jaar valt anders te vrezen dat de (goede) plannen voor de toekomst stuk zullen lopen.

Algemene aandachtspunten voor nieuw te starten projecten

- De subsidiegever (in dit geval) WVC dient een duidelijk beleidskader op te stellen met duidelijke criteria waaraan instellingen die willen meedoen moeten voldoen.
- De subsidiegever dient van te voren duidelijke voorwaarden voor deelname te formuleren, zoals bijvoorbeeld het opstellen van een helder projectplan, het deelnemen aan vergaderingen/cursussen, het meewerken aan onderzoek en het beschikbaar stellen van het gedurende het experiment ontwikkelde materiaal. Gesteld is wel dat te strenge selectie criteria er voor kunnen zorgen dat geen enkele instelling bereid is om mee te werken.
- Projectbegeleiding door een externe organisatie (zoals STAT in dit experiment) kan heel zinvol zijn. Ook hierbij geldt dat deze instantie bij de start van het project een duidelijk plan maakt, dat voorgelegd kan worden aan de subsidiegever en de deelnemende instellingen. Er dient bekeken te worden of de instellingen behoefte hebben aan het geformuleerde aanbod.
- De doelstelling die voor het project geformuleerd wordt moet realistisch en haalbaar zijn. Dit betekent dat deze afgestemd moet zijn op de beschikbare middelen (tijd, geld, menskracht) en op de doelgroep.
- De doelstelling moet zoveel mogelijk vertaald worden in concrete werkdoelen op basis waarvan een concrete programma-opzet gemaakt dient te worden, teneinde te voorkomen dat men te lang zoekende blijft naar vorm en inhoud.

- De ontwikkeling van een scholingsprogramma in eigen beheer is geen gemakkelijke opdracht. Er dient dan ook extra tijd voor te worden uitgetrokken.
- De aanstelling van een project coördinator van buiten (gedurende beperkte tijd en beperkte duur) blijkt met name aan te bevelen in een kleine organisatie. (In een dergelijke organisatie kost het niet al te veel tijd om bekend te raken met en bij de mensen.)
Een externe coördinator heeft als groot voordeel dat de voortgang van het project beter bewaakt kan worden en dat men een frisse kijk heeft op de cultuur van de organisatie.
- Voor een project (dat zich richt op een specifieke doelgroep) is het van essentieel belang dat de directie van een organisatie de inhoud van het project ondersteunt.
- Het is van belang om te weten dat meisjes in een specifieke meisjesgroep makkelijker praten over meisjesproblemen (met name over relaties en seksualiteit) en rustiger kunnen werken.
- De inhoud van het scholingsprogramma dient afgestemd te worden op de interesse en de maatschappelijke positie van meisjes. De mogelijkheden op de arbeidsmarkt dienen getoetst te worden. Daarbij dient rekening gehouden te worden met het feit dat de doelgroep van meisjes in de jeugdhulpverlening extra handicaps ervaart op de arbeidsmarkt.
- Men dient erop bedacht te zijn dat een belangrijk deel van de projectactiviteiten van het begin af aan onderdeel zal moeten uitmaken van de reguliere werkzaamheden. Er dient voor gewaakt te worden dat projectuitvoerders daardoor alleen maar **meer** te doen krijgen.
- Voor de residentiële instellingen is het van belang dat specifieke functionarissen worden vrijgesteld voor de uitvoering van activiteiten.
- Het is aan te bevelen om programma's te ontwikkelen waarin scholing en vorming geïntegreerd aan bod komen.
- Wanneer men een opleidingspakket wil aanbieden met toeleidingsmogelijkheden tot vervolgopleiding of arbeid, dan is het aan te bevelen een minimale verblijfsduur van jongeren als voorwaarde te hanteren, teneinde de beoogde resultaten te bereiken. Het aanbieden van een afgeronde schoolopleiding dient als wezenlijk onderdeel van de hulpverlening te worden beschouwd.
Wanneer anderzijds jongeren slechts tijdelijk een opleiding volgen, dan kan dat wel zinvol zijn doch verwachtingen en doelstellingen moeten op deze situatie worden afgesteld. Er moet dus sprake zijn van een òf-òf situatie.
- De moeilijkheidsgraad van de opleiding dient nauw aan te sluiten bij de mogelijkheden van de meisjes. De gevolgde opleiding voor de start van het project is geen goede indicatie van de capaciteiten van meisjes. Vaak liggen de capaciteiten hoger.
- Binnen een opleidingsprogramma dient gewerkt te worden met kleine groepen. (Binnen een DTP-programma maximaal 8 meisjes ieder met een eigen computer).
- Binnen een residentiële setting dient gelet te worden op een goede afstemming tussen internaat en school wat betreft de opzet en uitvoering van programma's.
- Bij de ontwikkeling van programma's die gericht zijn op de bevordering van economische zelfstandigheid van meisjes dient gestreefd te worden naar een integrale benadering (van meisjes, werkers en ouders).

Algemene aandachtspunten⁷³

- Binnen de 'onderzochte' instellingen voor jeugdhulpverlening lijkt het feit dat meisjes (wegens hun specifieke socialisatie) in vergelijking met jongens in een extra achterstandssituatie verkeren, wat betreft het perspectief op werk en arbeid, niet sterk te leven. Het heeft daarom weinig zin om bij een scholings- en vormingsproject voor meisjes als voorwaarde te stellen dat men van dit 'gegeven' moet uitgaan.
- Het onderzoek heeft laten zien dat veel meisjes in de residentiële jeugdhulpverlening niet voldoen aan de traditionele stereotyperingen (passief, zorgzaam, lief, afwachtend en dergelijke). Seksuele specifieke socialisatie van meisjes uit zich in de daghulp en in de residentiële hulpverlening anders dan bij het doorsnee meisje. Wellicht is in deze vormen van hulpverlening sprake van een selectie van meisjes met meer extravert en acting-out gedrag.

Dit is een punt van aandacht voor nader onderzoek.

Belangrijke vragen zijn:

- . in hoeverre werkt het quasi-assertieve en quasi-onafhankelijke gedrag verwarrend en wordt het ten onrechte als assertief bestempeld;
- . het feitelijk waarneembaar gedrag van jongens en meisjes binnen de residentiële jeugdhulpverlening is minder verschillend dan in de samenleving in het algemeen (bijvoorbeeld agressief acting out gedrag). Aangezien de aanleiding tot plaatsing in de jeugdhulpverlening wel verschilt tussen jongens en meisjes (Scholte en Van der Ploeg, 1990; Van der Laan, 1990; Vissers, 1989) lijkt een andere benadering wel voor de hand liggend. Het is de vraag hoe de behandeling van de groepsleiding naar meisjes dient te verschillen van de behandeling van jongens.
- Binnen de VSO-scholen blijkt het aantal mannelijke docenten sterk te overheersen. Het is aan te bevelen om nader onderzoek te doen naar factoren die de instroom van vrouwelijke docenten binnen dit schooltype belemmeren.
- Er is binnen het sociaal-cultureel werk veel materiaal voor handen op het gebied van scholings- en vormingsprojecten specifiek voor meisjes. Dit materiaal zou aangepast moeten worden voor programma's binnen de jeugdhulpverlening. Bij de uitvoering van dergelijke programma's doet zich echter het probleem voor dat er binnen de residentiële wereld onvoldoende vaardigheid aanwezig is in het thematisch, vormingsgericht werken met groepen.
- Er bestaat behoefte aan een opleidingstraject voor DTP-docenten voor de doelgroep van jongeren in de jeugdhulpverlening.

Algemene aandachtspunten ten aanzien van onderzoek

Indien men van mening is dat een bepaald experiment gevolgd dient te worden door onderzoek dan is het van belang om onderzoek en project gelijktijdig te laten starten (of het onderzoek iets eerder in verband met een voormeting).

Uit het beleidskader dienen duidelijke operationaliseerbare doelstellingen gehaald te kunnen worden, die door de onderzoekers aan het einde van het project geëvalueerd worden. Als een experiment bestaat uit meerdere deelprojecten dan dient - ten behoeve van de vergelijkbaarheid en het generaliseren van kennis - gewerkt te worden met dezelfde doelstellingen.

In een experimentele situatie levert de procesbeschrijving en de -evaluatie vaak de meest relevante bevindingen op. Voor de betrokken instellingen en (daarmee) het verloop van het experiment is een tussentijdse terugkoppeling waardevol.

Bij de start van het project dient bekeken te worden of men kan verwachten dat een effectevaluatie relevant materiaal oplevert. Van groot belang is het aantal te

73 Deze aandachtspunten zijn voortgekomen uit de interviews met de instellingen en STAT.

verwachten deelnemers en de aansluiting van het beschikbare testmateriaal. Als de aantallen klein zijn (< 50 deelnemers) of er geen relevant testmateriaal voorhanden is, is het de vraag of het geen tijd-, en geldverspilling is om toch uitgebreide kwantitatieve gegevens boven tafel te willen halen. Er kan dan beter gekozen worden voor de beantwoording van een paar eenvoudige vragen.

Bijlage 1

Uitwerking gebruikte begrippen

1 Sekse-specifieke socialisatie

De term sekse-specifieke socialisatie verwijst naar het ervaringsfeit dat socialiseren (leren deel uit te maken van de samenleving) bepaald wordt door de sekse. Van jongens af aan wordt aan kinderen duidelijk gemaakt dat van meisjes en vrouwen ander gedrag verwacht wordt dan van jongens en mannen. Van meisjes wordt over het algemeen verwacht dat ze emotioneel, afhankelijk en verzorgend zullen zijn, gericht op sociale relaties; van jongens dat ze agressief, onafhankelijk en zelfverzekerd zijn, instrumenteel gericht (Willemsen TJJ 1990, nr 10).

Jongens worden opgevoed tot zelfstandigheid en participeren en meisjes tot zorgzaamheid en bescheidenheid (Ter Haar TJJ 1991 1/2).

Jongens blijken zich bij opname in de jeugdhulpverlening vooral te onderscheiden door hun sterk storende, agressieve en anti-sociale gedrag, terwijl bij meisjes meer internaliserend emotioneel probleemgedrag aan de orde is (Scholte, Van der Ploeg TJJ 1991 thema). Meisjes lijken kwetsbaarder voor de gevolgen van mislukken.

Meer dan jongens zouden zij falen toeschrijven aan eigen tekorten (Veerman Kind en Adolescent 1989, augustus).

Zelfstandigheid en onafhankelijkheid worden bij meisjes bemoeilijkt door het ontbreken van de benodigde sociale vaardigheden. Meerdere auteurs stellen dat er bij meisjes sprake is van een negatief zelfbeeld. Activiteiten en eigenschappen die maatschappelijk hoog gewaardeerd worden zijn voorbehouden aan mannen (Graat). Als gevolg hiervan wordt een grote behoefte aan bevestiging en afhankelijkheid van anderen geconstateerd (Van Weezel, Verhoeven TJJ thema). Meisjes gaan conflicten vaak uit de weg door weg te lopen (Mariët van IJzendoorn, TJJ thema). Ze zijn niet gewend zich weerbaar op te stellen.

2 Zelfredzaamheid

Zelfredzaamheid is via 6 items geoperationaliseerd.

- Voor je mening uit durven komen.
- Zelf beslissingen kunnen nemen.
- Initiatief nemen.
- Voor jezelf kunnen zorgen.
- Zelfvertrouwen hebben.
- Betaald werk hebben.

3 School, vorming en hulpverlening

Scholing is gericht op cognitieve ontwikkeling: kennisvermeerdering en schoolse vaardigheden (zoals typen en computergebruik).

Vorming is gericht op sociale en persoonlijke ontwikkeling, attitudevorming, meningsvorming en de ontwikkeling van het geweten.

De relatie tussen scholing en vorming wordt gelegd door datgene wat geleerd is praktisch te kunnen toepassen in de omgang met anderen¹.

1 Voor het PPI geldt dat het uit elkaar halen van de componenten scholing en vorming haaks staat op de filosofie van de instelling.

Hulpverlening houdt zich bezig met randvoorwaarden voor persoonlijke ontwikkeling.

- Hulpverlening is gericht op:
 - . het wegnemen van stoornissen/blokkades in de ontwikkeling;
 - . de begeleiding bij specifieke hulpvragen (problemen in de relatie met ouders en dergelijke);
 - . het regelen van praktische zaken zoals huisvesting.

De plaatsbepaling van de drie gebieden (scholing, vorming en hulpverlening) ten opzichte van elkaar, verschilt overigens per instelling. Dit is voor een belangrijk deel te herleiden tot het feit dat het om verschillende typen instellingen gaat. Kort gezegd ziet een en ander er als volgt uit.

WIL-projecten: hulpverlening is voorwaardenscheppend voor scholing en vorming.

De Brink: In feite zijn zowel scholing als vorming als hulpverlening middelen bij persoonlijkheidsontwikkeling.

De Leo Stichting²: scholing is een specifiek onderdeel van vorming. Hulpverlening is het meest breed en omvat naast begeleiding bij specifieke hulpvragen en praktische zaken (onderdak) ook vorming.

PPI: hulpverlening wordt vormgegeven door middel van scholings- en vormingsactiviteiten. Als er sprake is van specifieke problematiek waarbij specialistische hulp geïndiceerd is, kunnen aanvullende hulpverleningsactiviteiten nodig zijn.

De benaderingen van de Leo Stichting en het PPI sluiten aan bij de terminologie die gebruikt wordt bij de formulering van de projectdoelstelling

2 Het gaat hier om het internaat. De geïnterviewden van de school (Klein Borculo) neigden meer naar de opvatting zoals die binnen de Brink werd geformuleerd.

Bijlage 2

Emancipatorische aandachtspunten

Aandachtspunten voor toetsing doelstelling op projectniveau

- 1 De deelnemersgroep dient alleen uit meisjes te bestaan, teneinde te stimuleren dat meisjes optimaal met leren bezig kunnen zijn.
De aanwezigheid van jongens draagt ertoe bij dat meisjes minder gaan presteren omdat ze de concurrentie met jongens uit de weg gaan en aantrekkelijk voor jongens willen blijven.
- 2 Het leveren van prestaties door meisjes dient benadrukt te worden (Zoals dat in onze samenleving ook bij jongens gebeurt).
- 3 De sterke kanten van meisjes dienen benadrukt te worden.
- 4 Er dient aandacht besteed te worden aan het versterken van het gevoel van eigenwaarde.
- 5 De autonomie van meisjes dient versterkt te worden.
De economische zelfstandigheid dient als uitgangspunt niet ter discussie te staan. Meisjes moeten echter de ruimte krijgen om zoveel mogelijk in vrijheid te zoeken naar de wijze waarop men dit wil realiseren.
- 6 Via de aanwezigheid van vrouwelijke begeleiders dienen positieve identificatiemogelijkheden geboden te worden.
- 7 Er dient aandacht geschonken te worden aan het dubbel toekomstperspectief voor meisjes (moederschap en maatschappelijke carrière).

Deze aandachtspunten zijn in de eerste training van STAT aan de orde geweest. Toen de projecten eenmaal liepen zijn daar (mede vanuit de projecten zelf) nog twee aandachtspunten bijgekomen.

- 8 De (traditioneel denkende) thuissituatie van meisjes moet op enigerlei wijze betrokken worden binnen de projecten.
- 9 Er moet aandacht besteed worden aan het oefenen van sociale vaardigheden en aan assertiviteit.